

BÜNYESİNDE ART VEYA ÖN DAMAK /G/ ÜNSÜZÜ BULUNDURAN YAPIM EKLERİNİN ESKİ TÜRKÇEDEN ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNE TARİHSEL SEYİRLERİ ÜZERİNE

Aziz Gökçe *

Giriş:

Türk lehçelerinin tasnifinde kullanılan bir ölçüt olan art damak /ğ/ ve ön damak /g/ ünsüzlerinin kelimeler ile eklerin başındaki ve sonundaki durumu bir hayli ilgi çekicidir. Bazı Türkologlar, bu ünsüzlerin gösterdiği gelişmelere göre lehçe gruplarını ve bu gruplar içinde yer alan lehçeleri tespit etmişlerdir. Örneğin Korş, Türk lehçelerini tasnif ederken tek heceli kelimelerin sonundaki ve eklerin başındaki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin durumunu dikkate almıştır. Onun yaptığı tasnife göre Kuzey Grubu lehçelerinde /ğ/ ve /g/ ünsüzleri /v/ye değişir (Tekin 1989: 144). Ramstedt, Samoyloviç, Räsänen ve R. R. Arat da tasniflerinde tek heceli kelimelerin sonundaki *ag* ses grubunun durumunu dikkate almıştır (Tekin 1989: 145, 147, 151). Talat Tekin ise, yapılan bu tasnifleri değerlendirerek eleştirmiş ve kendisi de bir tasnif denemesinde bulunmuştur. Onun tasnifinde de çok heceli kelimelerin sonundaki *-iğ / -ig* ses gruplarının durumu ile tek heceli kelimelerin sonundaki *ag* ses grubunun durumu bir ölçüt olarak kullanılmıştır (Tekin 1989: 161).

* Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi

Bu makalede, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar bütün tarihî lehçelerde sırasıyla ön damak ve art damak /g/ ünsüzü bulunduran eklerin tarihî gelişimlerini, isimden ve fiilden türetme işlevlerine göre ön ve iç sesteki durumlarını da dikkate alarak değerlendirdik.

Bu çalışmada, tarihî lehçeler hakkında Türkoloji ile ilgili pek çok kaynaktan ayrıntılı bilgiler bulunduğu ve bir makalenin sayfa sayısının sınırlı olması gerektiğinden bilgiye yer vermedik. Yaptığımız araştırma sonrasında elde ettiğimiz verilere ve bulgulara sonuç bölümünde değindik.

İnceleme:

Eski Türkçe Dönemi

Eski Türkçe döneminde (Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri) /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin ön seste ve son seste bulunduğu yapım ekleri şunlardır: *

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğau / +gek, +úaú / +kek: Küçültme ve kuvvetlendirme bildirir: *ärkäk, irkäk* “erkek” (är “erkek, yiğit, adam), *tozğau* “çiçek tozu” U III_{71,1} (*toz* “toz”) (Gabain 1988: 45)

1.2. +ğaç: Bu da küçültme bildiren bir ektir: *ığaç* “ağaç” T₂₅, IB₆ < ı “orman” (T 4 vb.) < *ī (Tekin 2000: 83)

1.3. +ğu / +gü: Nitelik isimleri ve sıfatlar türetir: *ädgü* “iyi, yarar, kazanç” BK K₅ < *äd “mal, değerli şey”; krş. Uyg. *ädsiz* “faydasız”, *başğu* “alın beyaz akıtmalı” KT D₃₇ < baş (krş. MK *başgıl* ay.) (Tekin 2000: 83); *äsängü* “sağlamlık, sıhhat, afiyet” (*äsän* “sağlıklı, afiyetle”), *inçkü* “huzur, sulh” (*inç* “huzur, sulh”), *mäjigü* “mutluluk, saadet” (*mäji* “mut, saadet”), *oğlanğu* “çocuk gibi muamele edilen, nazik” (*oğlan* “oğlan”) (Gabain 1988: 45); *buğrağu* “erkek deve gibi” KB 6367 (Arat 1991)

2. Son Seste:

2.1. +lığ / + lig, +luğ / +lüg: Sahip olan, bir şeyle donatılmış anlamında sıfatlar türetir: *atlığ* “atlı, süvari” BK G₁ < at, *bänliğ* “benekli, (beyaz) benekli” < *bän “ben, leke”, *úulluğ* “köleli, köle sahibi” KT D₂₁, BK D₁₈ < úul “erkek köle”, *kürlüğ* “aldatıcı, hilekâr” KT D₆, BK D₆ < *kür “hile, desise” (Tekin 2000: 84); *adalığ* “tehlikeli” (*ada* “tehlike”) (Gabain 1988: 47), *tnlığ* “canlı” (*tn* “nefes, hayat, can”) (Gabain 1988: 44); *azırlığ* < *azırlığ* “cesaretli” KB 283, *başlığ* < *baş-lığ* “yaralı” DLT II, 172 (< baş “yara”), *berimliğ* < *berim-lig* “verimli, borçlu” DLT I, 240 (< *berim* “borç, verecek), *biligliğ* < *bilig-lig* “bilgili” DLT I, 510, *körklüğ* < *körk-lüğ* “güzel” KB 464 (< *körk* “güzellik”) (Hacıeminoğlu 1996: 15)

2.2. +sığ / +sig:* Benzerlik sıfatları türeten bir ektir: *yılsıg* “refa içinde, müreffeh, zengin,

* Buradaki ekler ve örnekler, Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000), A. von Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 1988) ve Necmettin Hacıeminoğlu’nun *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara, 1996) adlı yayınlarından alınmıştır.

** Bu ekin +çığ şeklinde görüldüğü örnekler de bulunmaktadır. Ancak, Tekin bu ekin sadece bir örnekte geçtiğini “*adınç(ç)ig* ‘olağanüstü, harika, şaşılası’ (KT G₁₂₅, vb.) < **adınç+sığ*; krş. Uyg. *korkançig* “korkunç” < **korkanç+sığ*; bk. {+sıg}” (Tekin 2000: 82) belirtmiştir. Gabain de ise, +çığ, +çig şeklindeki ek, +sığ şekline gönderilmiştir (Gaba-

mutlu” KT D₂₆ < *yalsıg < *yal; krş. yalıg “mutlu, güler yüzlü” IB 2 < *yal-ıg, Yak. salı ay. < *yalıg; krş. bir de Mo. yali “önemli, ünlü”, yali- “iyi olmak, kaliteli olmak” (Tekin 2000: 86); bāgsig “bey gibi, beye yaraşır” < bāg “bey”, úulsıg “köle gibi, kul gibi” (úul “kul, köle”) (Gabain 1988: 48); begsig < beg-sig “bey gibi” KB 809 (Hacıeminoğlu 1996: 15)

B. İsimden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +úar- / +ker-: Köktürk ve Uygur dönemlerinde geçişli fiiller türetmek için kullanılmıştır: içgār- “bağımlı kılmak” BK D₂₅ < iç, taşğar- “orduyu sefere çıkarmak” MÇ D₁₀ (Tekin 2000: 88); köñülkār- “düşünmek” (köñül “gönül, kalp”), tüpkār- Suv.^{614, 23} “tahkik etmek, aslımı araştırmak” (tüp “dip”) (Gabain 1988: 49)

Hacıeminoğlu bu ek hakkında şunları söylemiştir:

“Bir birleşik ek olduğu şüphe götürmeyen bu ek muhtemeldir ki, isimden -k- / -ú- ile türemiş fiillere -ar- / -er- ettirgenlik ekinin gelmesi ve ikisinin kaynaşması sonunda teşekkül etmiş olmalıdır. Bir diğer ihtimal de isim köklerinden önce -ı- / -i- / -u- / -ü- ekleri ile fiil yapılıp daha sonra -k- / -ú- ile tekrar isimleştirilmesi söz konusudur. Bu merhaleden sonra -a- / -e- ekleri ile tekrar fiil yapılır ve oradan da -r- ettirgenlik eki ile genişletilmiştir. İki ünlü arasında kalan -k- / -ú- sesleri sadalılaşarak -g- / -ğ- olmuş ve her iki şekilde kullanılış sahası bulmuş olmalıdır. Nitekim bu ekle teşekkül etmiş olan fiiller hem ettirgen hem de geçişsiz olabilmektedir.

muÆúar- < *muÆ-úar* ‘bunalmak’ (DLT III, 397) gibi.

Bir başka ihtimal de, sonu -g- / -ğ- ile biten isimlere -ar- / -er- fiil yapma ekinin gelmesiyle kurulan fiil, vurgusuz hecenin düşmesi yüzünden yanlış bölününce, böyle bir ek ortaya çıkmış olabilir. *sarığ-ar-* > *sarğar-* > *sar-ğar-* “sararmak” gibi.

Muhakkak olan şudur ki, mevcut örnekler arasında her iki şekilde teşekkül edenlere de rastlanmaktadır. O halde, bunlardan etken-geçişli durumda olanlar birinci ihtimale göre, oluş bildiren geçişsiz durumdakiler ise, ikinci ihtimale göre telâkki edilmelidir.

Etken - Geçişli Fiiller:

and “yemin”; *andğar-* < *and-ğar-* < *andık-ar-* “yemin ettirmek, and içtirmek” DLT I, 226, *suv* “su”; *suvğar-* < *suv-ğar-* < *suvú-ar* “sulamak” DLT II, 188, *atğar-* < *at-ğar-* < *atú-ar* “ata binmek” DLT I, 225

Bu ek ile yapılmış ve oluş bildiren geçişsiz fiiller:

sütger- < *süt-ger* “süt gibi sulu olmak” DLT II, 189, *tazğar-* < *taz-ğar-* “kelleşmek, dazlak olmak” DLT II, 178” (Hacıeminoğlu 1996: 151, 152)

in 1988: 47). Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ise ekin yapısını +sı-ğ olarak açıklamıştır. bk. Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, TDK Yayınları: 629, Ankara, 1995, s. 193.

Daha sonra kitabında fiilden fiil yapan bir *-ğar- / -ger-* ekine de yer veren Hacıeminoğlu'nun *+ğar- / +ger-* ekinin isimlere mi, fiillere mi eklendiği noktasında bazı tereddütleri bulunmaktadır:

“*içik-* ‘içeri girmek’ fiili *-er-* ekiyle genişleyip *içiker-* > *içiger-* > *içger-* şeklinde inkişaf ettikten sonra artık *içik-er-* tarzında değil; *iç-ger-* tarzında, *taşık-* fiili de *-ar-* ile genişleyip *taşık-ar-* > *taşığ-ar-* > *taşgar-* şeklinde hecelenince gene *-gar- / -ger-* ek durumunda kalmış bulunmaktadır. *ol atın evge içgerdi* ‘o atını içeri soktu’ (DLT I, 237) örneğinde görüldüğü gibi. Bu takdirde *-gar- / -ger-* ekini isimden türemiş fiiller bahsinde ele almak gerekir; ancak bir kısım örneklerde ise, *-gar- / -ger-* doğrudan doğruya fiil köklerine geliyormuş gibi görüldüğü için burada incelenmiştir. Halbuki onlar da aslında bazı fiillerden *-ğ / -g* ile türemiş isimlere önce *-a- / -e-* sonra da *-r-* fiil yapma ekinin gelmesiyle teşekkül etmiştir.”(1996: 133).*

1.2. +ğır- / +gir-, +úır- / +kir-: Örneklerden de anlaşılacağı üzere ses taklidi kelimeler türetmek için kullanılmıştır: *alajúır-* “bağırmaq”, *ayúır-* “haykırmak” (*ay:* ünlemdir), *úúuruş-* “bağrımaq” (*ú* bir ünlemdir) (Gabain 1988: 49)

Hacıeminoğlu'na göre bu ek, isimlerden oluş bildiren geçişsiz fiiller türetmek için kullanılmıştır. Ancak ona göre bu ek *+úıır-* > *-ğır-* (ünlü düşmesi ve ardından tonlulaşma) şeklinde bir gelişim göstermiştir: *sayğır-* < *say-ğır-* < *sayúır-* “yer kara taşlı olayazmak” DLT III, 193 (< *say* “kara taşlık yer”), *tazğır-* < *taz-ğır-* < *tazúır-* “kelleşmek” DLT II 178 (< *taz* “kel”), *tozğır-* < *toz-ğır-* < *tosúır-* “tozarmak, toz kalkar gibi olmak” DLT II, 178 (< *toz* “toz”) (Hacıeminoğlu 1996: 153)

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: Fiilin sonucunu bildiren isimler ve bu fiil sonucunda ortaya çıkan şeyin adı olan isimler türetir: *bilig* “bilgi” KT G₇ < *bil-*, *bitig* “yazı” KÇ G₃ < *biti-* “yazmak”, *küräg* “kaçak” T₈ < *kürä-* “kaçmak” KT D₂₃, BK D₁₉, *ölüg* “ölü” BK D₁₉ < *öl-*, *süçig* “tatlı” KT G₆ < * *süçi-* (Tekin 2000: 90); *ötüg* “ibadet, rica” (*öt-* “rica etmek, ibadet etmek”), *sürüg* “sürü” (*sür-* “sürmek, birlikte götürmek”), *ög* “akıl” (*ö-* “düşünmek”), *tapıg* “hürmet, hizmet; huzur” (*tap-* “tapmak”) (Gabain 1988: 51), *säwıg* “aşk” (*säw-* “sevmek”), *sımtağ* “ihmal-kâr” (*sımta-* “ihmal etmek”) (Gabain 1988: 56); *açıg* < *açı-ğ* “acı, ızdırap” KB 1170, *arıg* < *arı-ğ* “temiz” KB 831, *boduğ* < *bodu-ğ* “boya” KB 17, *tudıg* < *tud-ı-ğ* “yasak, mania” KB 999 (< *tud-* “engellemek, geri koymak), *yanıg* < *yan-ı-ğ* “cevap, karşılık” KB 858 (< *yan-* “dönmek, döndürmek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19)

1.2. -ğa / -ge: Fiillerden sınırlı sayıda isim ve sıfat türeten bir ek olup hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılıyan isimler türetir: *bilgä* “akıllı” KT G₆, *úsğa* “kısa” KÇ D₁₁ < * *ús-* “kısaltmak, daraltmak” (Tekin 2000: 91 ve Gabain 1988: 51); *bilge* < *bil-ge* KB 158, *úsğa* < *ús-ğa* “kısa” KB 348 “kısaltmak”, *kölige* < *köl-i-ge* “gölge” KB 3536 (< *köli-* “örtmek, üstünü örtmek”), *öge* < *ö-ge* “akıllı” KB 1754 (< *ö-* “düşünmek”), *tilge* < *til-ge* “dilim” DLT I, 429 (< *til-* “dilmek, uzunlamasına yarmak”), *yoriğa* < *yori-ğa* “yürüyen” KB 1428 (< *yori-* “yürümek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19)

* Oysaki Köktürk metinlerinde geçen *köpülkär-*, *tüpkär-* örneklerinde kök, isimdir.

1.3. -ğau / -gek, -ğuu / -gük: Bu ek için Gabain, “ön sesi *ú*, son sesi *ğ* da olabilir mi?: ‘daima yapan’ (muhtemelen *-ğ⁰ú* ve *-ú⁰ğ*, farklı anlamları olan farklı ekler olabilir; bunların hepsi de sık değildir; bk. Moğolca *-ga -ğ*)” şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanmıştır (1988: 52).

úazğuu “kazık” (*úaz-* “kazmak”), *tirgük* “direk” (<**tirä-gü* < *tirä-* “dirmek, desteklemek”), *yulğau* “aydınlık, ışık” (*yul-a* “meşale” ile aynı kökten), *içkäk* “vampir” (*iç-* “içmek”) (Gabain 1988: 52); *tezgek* < *tez-gek* “kaçan, çekingen” DLT II, 289 (< *tez-* “kaçmak”), *turğau* < *tur-ğau* “kapıcı, nöbetçi” KB 608 (< *tur-* “durmak, beklemek”), *tutğau* < *tut-ğau* “öncü” KB 2343 (< *tut-* “tutmak, önünü kesmek”) (Hacıeminoğlu 1996: 19), *yapurğau* “yaprak” DLT III, 51

1.4. -ğan / -gen: Fiilden isim ve sıfat türeten bir ektir. Bu ekin yapısını inceleyen W. Bang *-iğ / -ig* fiilden isim yapma eki ile *-an / -en*’den oluştuğunu ve *-ağan / -egen*’e benzediğini, zamanla onun gibi kısaldığını öne sürmüştür. Ramstedt *-ğan / -gen*’i, *-ga* (~ Mançu: *ka, xa*) *-n* “geçmiş zaman sıfat-fiili” > *-ğan / -gen* gelişimiyle açıklamaya çalışmıştır. C. Brockelmann ise, *-ğan / -gen* ekindeki ön seste bulunan *-ğ* ve *-g*’lerin Oğuz grubunda düşerek *-an / -en* olduğunu, diğer lehçelerde ise benzeşmeyle *-úan / -ken* şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan iki ünsüzden birinin düşmesiyle de (*çúuan* < *çúúuan* < *çıkğan*) *-an / -en* şeklini aldığını öne sürmüştür (Eraslan 1980: 38).

Bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *úapğan* (Böğü kağanın unvanı) “kapan, yakalayan” T₅₁ < **úap-*; krş. MK *úap-* “kapmak, çalmak, hücum etmek”, *úor(ı)ğan* “kale, müstahkem mevki, sığınak” BK D₃₁, KT K₈ < **úori-* “korumak” (Tekin 2000: 91), *bazğan* MI_{8, 10} “çekiç, basan” (*bas-* “basmak”)* (Gabain 1988: 52); *abıtğan* < *abıt-ğan* “gizlenen” DLT I, 154 (< *abıt-* “gizlemek, saklamak”), *açıtğan* < *açıt-ğan* “acitan, acılaştırın” DLT I, 154 (< *açıt-* “acıtmak, ekşitmek”), *anutğan* < *anut-ğan* “hazırlayan” DLT I, 156 (< *an-ut-* “habu ekin zırlamak”), *ödürgen* < *ödür-gen* “seçmesini bilen kişi” DLT I, 157 (< *ödür-* “seçip ayırmak”), *sözlegen* < *sözle-gen* “söyleyen” KB 986 (< *söz+le-* “söylemek”), *törütgen* < *törüt-gen* “yaratan” KB 1 (< *törüt-t-* “yaratmak”), *yaratğan* < *yarat-ğan* “yaratan” KB 4743 (< *yarat-* “yaratmak”) (Hacıeminoğlu 1996: 167, 168)

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü nadiren -úu / -kü: Sık kullanılan bir ek olup isim ve sıfat yapar. Ramstedt bu ekin gelişimini **kuy* ? > Alt. **ku* > *-gü* şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Räsänen ise, ekin Moğolcada *xu* şeklinde olduğunu ve ses değişmesiyle *-ğı / -gi*’nin ortaya çıktığını öne sürmüştür (Eraslan 1980: 39).

Eski Türkçe döneminde bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *kürägü* “kaçak olmak, yönetilmez olmak” KT D₂₃, BK D₁₉ < *kürä-*, *úor(ı)ğu* “muhafız” BK D₄₁ < **úori-* “korumak” (Tekin 2000: 91); *bıçğu* “bıçak, bıçkı” (*bıç-* “bıçmek”), *yilpigü* “yelpaze” (*yilpi-* “yellemek”) (Gabain 1988: 52); *adnağu* < *adına-ğu* “başka, yabancı” DLT III, 68 (< *adın+a-* “başkalaşmak” < *adın* “başka, yabancı”), *belgü* < *bel-gü* “nişan, alâmet, belge” DLT I, 427, *úadğu* < *úad-ğu* “kaygı” KB 434, *úoltğu* < *úolt-ğu* “istemek, ihtiyaç duymak” KB 4275 (< *úolt-t-* < *úol-* “rica etmek, istemek”), *úutadğu* “saadet, kutlu” KB 5355 (< *úut+ad-* < *úut* “baht, talih, saadet”) (Hacıeminoğlu 1996: 19, 20), *kitgü* < *kit-gü* “gidecek” KB 697 (< *kit-* “gitmek”), *úutulğu* < *úutul-ğu* “kurtulacak” KB 1096 (< *úutul-* “kurtulmak”) (Hacıeminoğlu 1996: 168), *ulağu* < *ula-ğu* “ulanan nesne” DLT I, 136 (< *ula-* “ulamak, eklemek”), *yegü* < *ye-gü* “yiyecek” DLT II, 69 (< *ye-* “yemek fiili”) (Hacıeminoğlu 1996: 19, 20)

* Gabain bu örnekte geçen *-ğan* ekini *-ğın, -gin, -ún, -kin* şekilleriyle birlikte vermiştir.

1.6. -ğın / -gin, -ğün / -gün, -úın / -kin, -úun / -kün: Sık kullanılan bir ek değildir: *tázkin* W₃₅ “mülteci” (*táz-* “kaçmak”), *tirgin* “kalabalık, dernek” (*tir-* “dermek, toplamak”) (Gabain 1988: 52), *kirkın* < *kir-kin* “buğranın, devenin kızgın zamanı” DLT I, 443 (< *kir-* “girmek”), *köçkün* < *köç-kün* “göç eden” KB 6112 (< *köç-* “göçmek”), *tutğun* < *tut-ğun* “yakalanan, esir, tutsak” DLT I, 194 (< *tut-* “tutmak, yakalamak”), *yadğun* < *yad-ğun* “yaygın, yayılmış” KB 4546 (< *yad-* “yaymak, sermek”) (Hacıeminoğlu 1996: 20)

1.7. -ğlı / -gli: Bu ek de fiillerden isim ve sıfat yapan bir ektir. “Bang, Ramstedt ve C. Brockelmann eki *-ğlı / -gli* < *-ğ / -g* “fiilden isim yapma eki” +*lı / +li* “edat” şeklinde görmek istemişlerdir (Eraslan 1980: 38).

Kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *tartatıgılı* “tahrip edici” (*tarta-t-* “tahrip etmek”), *ouıgılı* “çağırın” (*ouı-* “çağırma”) (*buzuğlı* “mahvedici” (*buz-* “mahvetmek”) (Gabain 1988: 56), *yatıgılı* “yatan” IB 20 (Tekin 2000: 173); *barıgılı* < *bar-ı-ğlı* “varan” KB 3557 (< *bar-* “varmak, gitmek”), *bıçıgılı* < *bıç-ı-ğlı* “bıçilen, bıçılış” KB 810 (< *bıç-* “bıçmek, kesmek”), *biligili* < *bil-i-gli* “bilen, bilici” KB 155 (< *bil-*), *körüğü* < *kör-ü-gli* “gören” KB 374 (< *kör-*), *oğragılı* < *oğra-ğlı* “uğrayan” DLT III, 315 (< *oğra-* “uğramak”), *turuğlı* < *tur-u-ğlı* “duran” KB 100 (< *tur-* “beklemek, durmak”), *uçugılı* < *uç-u-ğlı* “uçan” KB 23 (< *uç-* “uçmak”), *yoriğlı* < *yori-ğlı* “yürüyen” KB 23 (< *yori-* “yürümek”) (Hacıeminoğlu 1996: 166, 167)

1.8. -ğma / -gme: Gabain’e göre bu ek *-ğlı / -gli* eki ile eş anlamlı olup, çoğunlukla sıfat yapar. W. Bang ekin yapısını *-ğ / -g* “fiilden isim yapma eki” ile *+ma / +me* “sıfat eki”nin birleşimi olarak açıklamaya çalışmıştır. Ancak Kemal Eraslan Türkçede sıfat yapma işlevi olan bir *+ma / +me* eki bulunmadığını belirterek bu açıklamaya karşı çıkmıştır (Eraslan 1980: 39).

Bu ekin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *bağrın yoruğma* “karın üstünde sürünenler” (*yori-* “yürümek”) (Gabain 1988: 52), *käligmä* (*öd*) “istikbal, gelecek zaman” < *käl-* “gelmek”, *tigmä* “malûm, isimli” (*ti-* “demek”) (Gabain 1988: 56), *bärigmä* “vermiş olan” KT D₂₅ (Tekin 2000: 168), *bitigmä* “yazan” KT G₁₃ < *biti-* (Tekin 2000: 91); *toğığlı* “doğan” < *toğ-* “doğmak” KB 5255 (Arat 1991), *oğragılı* “uğramak isteyen” DLT III, 315 (TDK 1972)

1.9. -ğuç / -güç, - úuç / -küç: Alet adları ve berkitme sıfatları yapmada kullanılmıştır: *arğuç* < *ar-ğuç* “insanın aldandığı nesnelere” DLT I, 95 (< *ar-* “aldatmak”), *örgüç* < *ör-güç* “kadınların saç örgüsü” DLT I, 95 (< *ör-* “örmek”), *örküç* < *ör-küç* “dalga” DLT I, 95 (< *ör-* “belirmek, çıkmak kopmak, yükselmek” [bulut]) (Hacıeminoğlu 1996: 20)

1.10. -ğuçı / -güçi: Fiilden isim yapan *-ğu* eki ile isimden isim yapan *+cı* ekinin birleşiminden oluşmuştur. Fail adları türetmek için kullanılmıştır: *ayğuçı* “kağan danışmanı ve sözcüsü” T_{10,49} < *ay-* “söylemek, hükmetmek, hakan yerine karar vermek”, *itgüçi* “yapan, eden” < *it-* < **ēt-* (Tekin 2000: 91), *bağuçı* < *ba-ğuçı* “bağlayan” KB 1477 (< *ba-* “bağlamak”), *basğuçı* < *bas-ğuçı* “basan” KB 218 (< *bas-* “basmak”), *keçgüçi* < *keç-güçi* “geçen, geçici” KB 4715 (< *keç-* “geçmek”), *sözlegüçi* < *sözle-güçi* “söyleyen, söyleyici” KB 433 (< *söz+le-* “söylemek”), *yitgüçi* < *yit-güçi* “yeten, yol gösteren” KB 5336 (< *yit-* “yetmek”), *yuguçı* < *yu-ğuçı* “yıkayan, yıkayıcı” KB 6454 (< *yu-* “yıkamak”) (Hacıeminoğlu 1996: 169, 170)

D. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğür- / -gür-: Gabain, bu eki *ğır- / -gür-*, *-úur- / -kür-* olarak göstermiş

ve “-ğ+u-r-“dan teşekkür ettiğini düşünmek mümkündür” demiştir (27. not). Ettirgen fiiller türetmek için kullanılmıştır: *kigür-* “sokmak” KÇ D₈ < *ki- (krş. *kir-* “girmek” <*ki-r-), *odğur-* “uyandırmak” IB₂₀ < *od-; krş. Uyg. *odug* “uyanık”, *tirğür-* “diriltmek, canlandırmak” KT D29 < *tir-* “yaşamak” (Tekin 2000: 95); *amırtğur-* “teskin etmek” (*amırt-* “teskin olmak, sakinleşmek”), *azğur-* “azdırmak” (*az-* “şaşmak, azmak”) (Gabain 1988: 59)

Necmettin Hacıeminoğlu bu ekin yapısı hakkında Gabain’den farklı düşünmektedir. Ona göre,

“a) Bu ek, eklendiği fiil tabanlarının anlamına bir istikamet vermekte yahut bir temayülü ifade etmektedir. Oldukça geniş ve yaygın bir kullanılışı vardır. Bu da fiilden isim yapan -g ekinin üzerine önce -i- / -i- sonra da -r- fiil yapma ekinin gelmesiyle (-g+i-r-) kurulmuştur.

kel- “gelmek”, *kelgir-* < *kel-gir-* “gelmek istemek, geleyazmak” DLT II, 19; *üol-* “istemek”, *üol-ğır-* < *üol-ğır-* “isteye yazmak” DLT II, 194; *süs-* “süsmek, tos vurmak”, *süsğür-* < *süs-ğür-* “süsmek istemek, süseyazmak” DLT II, 189; *taş-* “taşmak”, *taşğur-* < *taş-ğur-* “taşa yazmak, taşmak üzere olmak” DLT II, 178

b) Bu ek ailesinin -gur- / -gür- çifti daha ziyade ettirgen fiiller teşkil etmektedir:

ar- “yorulmak”, *arğur-* < *ar-ğur-* < *ar-ı-ğur-* “yormak” DLT I, 486; *sız-* “sızmak”; *sızğur-* < *sız-ğur-* “sızdırmak” (DLT II, 188); *tod-* “doymak”, *todğur-* < *tod-ğur-* “doyurmak” DLT I, 261; *tur-* “durmak”; *turğur-* < *tur-ğur-* “durdurmak” DLT I, 486

c) Eklendiği fiilin anlamında bazen herhangi bir değişiklik yapmamaktadır:

er- “erişmek, ulaşmak”, *ergür-* < *er-gür-* “yetişmek, ulaşmak” DLT I, 228; *úat-* “katmak, karıştırmak, katılaşmak”, *úatğur-* < *úat-ğur-* “gülerek katılmak” KB 4114; *úurı-* “kurumak”, *úurğır-* < *úurı-ğır-* < *úurı-ğır-* “kurumak” DLT II, 194” (Necmettin Hacıeminoğlu 1996: 134, 135)

1.2. -ğuz- / -güz-: *tirğüz-* “diriltmek” AH, AK 78: 20; *turğuz-* “durdurmak” AK 79:2 (Mansuroğlu 1988: 151)

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler (Zarf Fiil Ekleri):

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: Talat Tekin, bu ekin iki farklı görevi olduğunu belirtir:

Birincisi, “asıl eylemin amacını ifade etmek” *yadag yabız bolı tip al-galı kälti* “(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler” BK D₃₂ (2000: 177), ikincisi ise “asıl eylemin başlangıç noktası olan bir eylemi ifade etmek”tir: *türk bodun kılın-galı türk kagan olor-galı şantunğ balık(k)a taloy ügüzkä tægmiş yok ärmiş* “Türk halkı yaratılalı, Türk hakanı tahta oturalı Şantung (ovası) şehirlerine ve büyük denize kadar gittiği (hiç) olmamış.” (2000: 178).

Gabain ise, bu ek hakkında şunları söylemiştir:

“Bu zarf fiil, -u zarf fiili gibi, modal yardımcı fiillerden önce kullanılır: *umuğ bol-ğalı u-ğaylar* “umut olabilecekler”. Modal yardımcı fiil, bir isim şeklinde de olsa, kuruluş yine değişmez: *yoldın ärtür-gäli u-maú* “yoldan geçirtebilecek (yoldan uzak tutmak kabiliyeti)...”

Gelecek zaman ifade ifade edilmek isteniyorsa, tasvirî fiillere bağlamak için -ğalı şekli

-u'ya tercih edilir: *öl-gâli tur-* “ölmek üzere olmak” ...

-*ğalı* zarf fiili, *bol-* yardımcı fiiline bağlanırsa, iktidar ifade eder: *bahûlı úuşlı uçğuta batğuta tapınça+úa uç-úalı bat-ğalı bolurlar* (HtY_{3 17}) ‘balıklar ve kuşlar uçmakta ve (suya) dalmakta, isteklerine göre, uçabilir ve dalabilirler (balıklar ve kuşlar, isterlerse, uçabilir ve ‘suya’ dalabilirler)’

Yer yer bu zarf fiil, daha sonraki zamanlarda, (daha yakın metinlerde) ‘beri’ manasına sahiptir: *yıllar aylar ârtgâli, ür kiç boltı* (TtV₂₄) “yıllar aylar geçeli çok oldu (Synonym-Kom)” (Gabain 1988: 86)

Necmettin Hacıeminoğluna göre bu ek Karahanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerde az kullanılmıştır: *barğalı* < *bar-ğalı* “varalı” DLT I, 22, *úlgalı* < *kıl-ğalı* “kılalı, kılarak” KB 3214, *öl-geli* < *öl-geli* “öleli, ölerək” KB 4921 (1996: 175).

2.2. -ğınça / -ginçe: Bu ekin yapısı hakkında bilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, bu görüşler üzerinde durmuş ve Gabain’in görüşünü en uygun açıklama olarak kabul etmiştir.*

Talat Tekin’e göre bu zarf-fiil eki “asıl eylemin işlenmesi için geçecek zaman sınırını belirtir. *to’uz* “*at üçürgüj topul-ğınça tãritzün* “Dokuz kat keçe delininceye kadar terlesin” IB₅₀ (Tekin 2000: 179).

Gabain, bu ek hakkında şunları söylemektedir:

“Bu zarf fiil, ‘-ınca, -dığı müddetçe, -ıncaya kadar’ manasına gelen cümle belirleyicisi olarak vazife görür; isme gelen diğer şekil unsurlarıyla genişletilebilir ve +ı+ 3. şahıs iyelik eki olduğu için (-ğ+ın+ça) dudak uyumuna girmez.

küci yit-ginçã (TTV A₇₃) “gücü yettiği müddetçe”; *işlãrkã inanma-ğınça* (TTI₈₀) “işlere inanılmadığı müddetçe”

ançağınça (Suv. 6I₈, I₄) “nihayet, o esnada” kelimesi belki de *ança+* “+ın+ça” dan oluşmuştur; *tur-ğınça+ra* (TTX₃₄₃) “hemen, derhal” (Gabain 1988: 87)

Karahanlı Türkçesinde bu ekin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır: *bolmağınça* < *bolma-ğınça* “olmayınca” KB 120, *körünğınçe* < *körün-ğınçe* “görününce” KB 2563, *ölmeginçe* < *ölme-ğınçe* “ölmeyince” KB 876, *todmağınça* < *todma-ğınça* “doymayınca” KB 3766, *uğınça* < *u-ğınça* “muktedir olunca” KB 4256, *ünmeginçe* < *ünme-ğınçe* “çıkınca, çıkıncaya kadar” KB 120 (Necmettin Hacıeminoğlu 1996: 174)

Harezm-Altın Ordu Türkçesi (XIV. yüzyıl)

Harezm-Altın Ordu Türkçesi döneminde /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin ön seste ve son seste bulunduğu yapım eklerine bu döneme ait taradığımız metinlerden örnekler vereceğiz.

* Prof. Dr. Zeynep Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, (TDK, Ankara, 2003) adlı çalışmasının 1004. sayfasında yer alan 454. dipnotta şunları söylemektedir: “Bu ekin yapısı üzerinde de farklı görüşler öne sürülmüştür: Gabain’e göre (*Özb. Gr.* §287), fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +ça eşitlik durumu birleşmesinden (< -g+ı+n+ça); Denny’ye göre (*Grammaire de la langue Turque (dialecte Osmanlı)*, Paris, 1920-1921, § 979) *kañ+Çañ ~ *kañ+çañ birleşmesinden; Kononov’a göre (*Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, Sovyet Bilimler Akademisi, Moskva-Leningrad, 1956): -gın ~ -gan + -ca < cag kaynaşmasından; Ergin’e göre -gın+ça eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu ise (SN §217), -IcAk (< -gU+çA) zarf fiiline bir zamir -n-’sinin sozulmasıyla oluştuğu görüşündedir. Bizce bu konuda tarihî gelişme sürecine en uygun yapı açıklaması Gabain’inkidir. Çünkü *Kutadgu Bilig* başta olmak üzere bütün eski metinler, bu yapıyı gerçekleştiren işlev örnekleri vermektedir.”

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğau / +gek, +úaú / +kek: *erkek* ME 229-4, NF 5-1

1.2. +ğaç: Küçültme bildiren bir ektir: *ağaç* “ağaç” ME 140-8, NF 186-13, KE 120r20, ~ *yığaç* ME 12-6, NF 24-2, KE 8r18

1.3. +ğü /+gü: *edgü* “iyi” KE 126r14, ME 158-6 , NF 2-15 ~ *eygü*(+lük) ME 151-6, *úarağü* ME 61-3 ~ *úarañgü* “karanlık” KE 67r9, NF 402-12, *közgü* “ayna” KE 80v8, *meñgü* “ebedî” NF 177-7 ~ *meÆi* MM 21b/10 ~ *meÆü* ME 70-6

1.3.1. +úu: Ek başındaki -ğ’ın tonsuzlaştığı şekildir: *úarañúu* KE 38v11, NF 229-13 ~ *úaramúu* ME 228-6

1.3.2. +u: Ek başındaki -ğ’ın düştüğü şekildir: *úarañu* ME 17-5

2. Son Seste:

2.1. +hğ / +hig, +luğ / +lüg: *ağuluğ* “zehirli” NF 33-16, *alguluğ* “alacaklı” NF 195-13, *altunluğ* “altınlı” HŞ 1254, *asığlıg* KE 125r13, NF 68-7, *atlıg* “adlı” HŞ 4682, NF 3-3, *atlıg* “atı olan, süvari” NF 11-9, *ağuluğ* “zehirli” NF 33-16, *başlıg* “başlı, önderi olan” KE 181r7, ME 143-3, *başlıg* “yaralı” NF 184-9, *bağlıg* “bağlı” HŞ 3239, KE 154r11, NF 68-1, *bezekliğ* “süslü, bezenmiş” NF 272-9, *biligliğ* “bilgili” HŞ 3679, *bitigliğ* “yazılı” NF 150-14, KE 21v3, *bodluğ* “boylu” HŞ 3007, NF 22-15, *çerigliğ* “askeri olan” KE 63v2, *éllig* “memleketi olan” NF 19-3, *erklig* “güçlü” NF 67-7, ME 173-4, KE 154v18, *erlig* “evli, kocası olan” NF 347-13, *etlig* “şişman” NF 233-11, *ewlüg* “evli, zevceli” KE 49r7, *iglig* “hasta” ME 185-2, *irinlig* “dudaklı” KE 75r18, *işlig* “işli, amelli” KE 90r6, *úadğuluğ* “kaygılı” ME 133-6, *úanlıg* “kanlı, yaralı” KE 44r21, *úapuğluğ* “kapılı” KE 28r2, *úaşlıg* “kaşlı” NF 23-5, *kerekliğ* “gerekli” HŞ 2332, *úuluğ* “yaratılışlı” NF 105-12, *úoldaşlıg* “arkadaşı olan” KE 2r3, *úolluğ* “kollu” KE 145v15, *kömügliğ* “gömülü” KE 163r2, *köñüllüg* KE 6r4 ~ *köñüllig* KE 6r5, *körkliğ* “güzel” HŞ 457, NF 22-15, ME 86-2, *közluğ* “gözlü” HŞ 4368, NF 399-5, ME 81-2, *meñizliğ* “gibi” KE 6r11, *meñliğ* “gibi” KE 246r13, *muñluğ* “sıkıntılı” KE 61v11, *oğlanlıg* ME 29-1, *orunluğ* “yerli yerinde, yararlı” ME 181-5, *örtügliğ* “örtülü, gizli” ME 72-8, *öwkelig* “öfkeli” KE 156v7, *saçaulıg* ME 28-2, *seÆirliğ* “köşeli” ME 77-1, *sewügliğ* “sevilen, sevgili” KE 53r2, NF 265-16, *sınağlıg* “tecrübeli” ME 85-2, *sawluğ* “ünlü” KE 8v8, *suwluğ* “sulu, suyu bol” ME 51-8, *sözlüg* “sözlü” KE 6r4, NF 22-15, *taşlıg* “taşlı” ME 1-3, *süzüklüg* “saf, samimi” ME 114-1, *sıwluğ* “akarsulu” KE174r7, *taşlıg* “taşlı” ME 1-3, *tatlıg* “tatlı” ME 143-7, KE 25v9, *tillig* “dilli” HŞ 3023, *tonluğ* “elbiseli” NF 72-5, *tuzluğ* “tuzlu” HŞ 4119, *tüplüg* “dipli” NF 396-1, *türlüg* “türlü” HŞ 227, KE 11r14, *uçluğ* “uçlu” KE 239v6, *ulağlıg* “habercisi olan”, KE 137r8, *umunçlıg* “umutlu” NF 433-15, *uruğluğ* “vurulmuş, takılmış” NF53-2, *usluğ* “uslu, akıllı” HŞ 4211, ME 85-2, *ügliğ* “bağırma, feryat” ME 50-7, *ülüşlüg* “hissedar” ME 150-8, *yaÆlüg* “gibi” HŞ 3913, *yarağlıg* “faydalı” ME 133-5, *yashıg* “yaslı” ME 36-1, *yaşlıg* “yaşlı” ME 77-3, *yazuúuluğ* “günahlı” HŞ 374, NF 38-15, ME 80-6, *yüklüg* “gebe” ME 54-1, *yürekliğ* KE61v14, *yüzluğ* “yüzü olan” ME 179-6

2.1.1. +h / +li, +lu /+lü: *atlı* “atlı” HŞ 3744, *bağlı* “bağlı” HŞ 4427, *başlı* “yaralı” ME 143-3, *bezgeklü* “sıtmalı, ateşli” ME 1-1, *boyağlu* ME 188-5, *çaułu* “ölçülü” ME 75-7, *daşlı* “taşlı” ME 1-3, *dúuaçlı* “tıkaçlı” ME 88-6, *dinlü*(+lük) “dindar(lık)” ME 190-4, *dürlü* “türlü”

ME 94-4 ~ *türlü* “türlü” HŞ 2347, NF 194-13 *elliglü* “hemşehri” ME 128-8, *erklü* “hür, serbest” ME 92-3, *iglü* “ağrılı” ME 68-6, *kirlü* ME 171-8, *köjüllü* KE 195r2, *körkli* HŞ 2566 ~ *körkli* “güzel” HŞ 4093, NF 189-8, ME 28-2, *közlü* MN 75, *úzluúlu* “kıtlık” ME 3-5, *úutlu* “uğurlu” ME 186-3, *muÆlü* “âciz” ME 76-4, *müÆüşlü* “köşeli” ME 67-7, *oğlanlu* ME 28-8, *oğullu* ME 5-7, *öÆlü* “ön taraflı, ön cepmeli” ME 161-2, *örtülü* ME 149-1, *saçaúulu* ME 28-2, *sewüglü* “sevimli” ME 91-2, *sözli* HŞ 2712, KE 195r2 ~ *sözlü* MN 75, *suwlu* “sulu” ME 51-8, *süçüglü* “tatlı” HŞ 3338, *tilli* “dilli” HŞ 2712, *tüplü* “asil, soylu” ME 85-6, *ullu* “temelli” ME 172-2, *uruzlu* “hisse sahibi” ME 150-8, *uslu* “akıllı, anlayışlı” ME 90-5, *yarağlı* HŞ 4191, *yaşlu* “yaşlı” ME 101-3, *yazuúlu* “günahlı” HŞ 4603 ~ *yazuúlu* ME 87-4, *yêrlü* “yerinde, uygun” ME 157-4, *yönlü* “uygun” ME 97-5, *yüklü* “yükli, gebe” HŞ 2827, ME 8-3, *yürekli* KE 61v11, *yüzlü* “yüze sahip” ME 68-5

Necmettin Hacıeminoğlu *Hüsrev ü ŞÛrÛn*'deki örneklere bakarak “-lîğ, -lîg ekinin sonundaki -ğ ve -g sesleri metindeki örneklerin dörtte birinde düşmüştür. Bu örnekler metnin tamamı göz önüne alınırsa, umumî bir düşme temayülünün başladığını haber verecek niteliktedir.” yorumunda bulunmuştur (2000: 26).

2.1.2. +hú, +luú: Bu dönem metinlerinde isimden sıfat yapan +lîğ / +lîg ekinin yerine isimden isim yapan +luú / +luú ekinin kullanıldığı da görülmektedir: *ağızluú* “ağızlı” HŞ 4136, *ağuluú* “zehirli” NF 350-14, *asığlıú* “faydalı” KE 147r13, *ağuluú* “zehirli” 350-14, NF *azıglú* “azılı” HŞ 4136, *bağlıú* “bağlı” HŞ 3974, *başlıú* “başlı” KE 195r20, *úapuğluú* “kapılı” KE 44r2, *úluúluú* “kılıklı” HŞ 3350, *úzlú* “kızı olan” KE 216v7, *úutluú* “kutlu” KE 214v8, *munluú* “sıkıntılı” KE 237r16, *uruglıú* “soylu, nesilli” KE 227v14, *usluú* “akıllı” ME 118-8, *yarağlıú* “faydalı” KE 136v15

2.2. +sığ / +sig: İncelediğimiz metinlerde ekin bu şekliyle kullanıldığı örneklere rastlayamadık. Ancak son sesteki tonlu -ğ ünsüzünün düştüğü örnekler mevcuttur.

2.2.1. +sı: *Hüsrev ü Şîrîn*'de bu şekle rastlıyoruz: *ağırısı* “ağırca” HŞ 4095, *artuíısı* “fazlaca” HŞ 3298

B. İsimden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +úar- / +ker-: *suwğar-* “sulamak” HŞ 37, NF 113-7, *odğar-* “uyandırmak” KE 24r3

1.1.1. +ar-: Ek başındaki -ğ'nın düştüğü bir örnek vardır: *suwar-* ME 54-4, NF 113-12

1.2. +ğır- / +gir-, +úır- / +kir-: *çaiúr-* “çağırarak” ME 39-6, NF 16-14 *úúúr-* “bağırarak” ME 97-5

1.2.1. +ğır- / +gür-: *úúğur-* “bağırarak” KE 25v10, *ögür-* “ağlamak” ME 50-7, *úgür-* “bağırarak” ME 50-7

1.3. +ğa / +ge-: Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma işleviyle görülmeyen bir ektir. Orta Türkçe dönemi metinlerinde isimden fiil yapmak için kullanılmıştır: *çulğa-n-* “örtünmek, bürünmek” ME 137-8, NF167-6, *terge-* “terletmek” ME 76-1

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *açığ* “acı” HŞ 2719, NF 215-5, ME 179-6, *ağrığ* “ağrı” HŞ 4428, NF 167-2, *arığ* “temiz, pak” ME 69-1, NF 38-2, *bağ* “bağ” HŞ 65, NF 213-11, ME 166-6, *bitig* “mektup, ferman” NF 32-7, *bodağ* “boya” ME 233-3, *inağ* “emin, güvenilir” ME 43-2, KE 76r1, *ısığ* “ısı, sıcaklık” KE 69v8 ~ *isig* ME 177-5, *úatığ* “güç, zor” NF 15-5, ME 29-2, *kesig* “kesme” ME 115-7, *ústağ* “sıkıntılı, güç” ME 29-2, *úzig* “sıcaklık, ısı” KE 42v7, *kiçig* “küçük” NF 51-11, ME 29-1, *úoriğ* “korunan yer” ME 30-8, *úoriúug* “korku” ME 41-2, NF 8-7, *úurığ* “kuru” HŞ 2505, *úoriğ* “korunan yer, harem” ME 30-8, *úoriúug* “korku” HŞ 4501, KE 121r6, ME 41-2, *úuruğ* “kuru” ME 238-6, NF 133-14, *ouúg* “dua” ME 89-6, *otlağ* “otlak” HŞ 1032, ME 147-7, *oyag* “uyanık” HŞ 2737, *ög* “akıl” ME 43-5, *ölüg* “ölü” HŞ 1237, ME 203-2, *örtüg* “örtü” ME 235-5, *sasığ* “kötü koku” NF 422-7, *satığ* “satış” KE 186v8, ME 155-7, *sınağ* “sinama, imtihan”, HŞ 2224, ME 59-8, *sewüg* “sevgi” KE 51r21, *sézig* “zan, sanı” ME 87-8 ~ *sezig* KE 36r13, *silig* “temiz, pak; ince, yumuşak” KE 60r19, ME 176-1, *soluğ* “soluma, yorulma” ME 155-8, *soruğ* “soru” KE 129v21, *susağ* “susamış” KE 108v4, *süçig* “tatlı, hoş” HŞ 431 ~ *süçüg* ME 223-7, KE 75r18, *sürüg* KE 20r13, *tapuğ* “hürmet” HŞ 204, *tarığ* “darı, buğday” KE 92v10, NF 362-17, *tatığ* “tat” HŞ 3073, *tayığ* “kaygan” ME 164-3, *tirig* “diri” HŞ 3176, KE 16v9, ME 107-8, *toúuğ* “perde” ME 55-6, *toluğ* “dolu” HŞ 545, KE 47v14, NF 173-13, *tutuğ* “rehin” ME 34-2, NF 163-7, *tüzüg* “tüzük, düzen” ME 182-3, *uğrağ* “niyet, amaç” ME 40-1, *yaratığ* “yaratılış” ME 88-4, *yerig(+le-)* “yergi” ME 182-7, *yoruğ* “yorum” KE 88v17, *yuluğ* “fide” ME 104-8, *yunuğ* “abdest” ME 6-8, NF 172-2

1.1.1. -ú: Bu döneme ait metinlerde, ekin tonsuzlaştığı örneklerle de rastlanmaktadır: *agrúu* KE 121v7 ~ *agrúu* “yük, külfet” ME 17-3, *ısıú* “sıcaklık, hararet” KE 216v19, *úatú* (+sız) ME 69-5, *úlüú* “huy, tabiat” KE 65v10, *sezik* “zan, seziş” NF 175-16, *süzük* “saf, samimî” ME 125-7, *tarú* “darı, buğday” KE 216v4, *yorúu* “yorum” KE 88v14, NF 318-12

1.1.2. -ı / -i, -u / -ü: Ünsüzün düşmesi üzerine bağlantı ünlüsünün yapım eki görevi üstlendiği örneklerle rastlamak mümkündür: *acı* ME 37-5, *arı(+sız)* ME 172-2, *dirü* “canlı” ME 143-3, *issü* “ısı, sıcaklık” ME 76-6, *úarı* “ihtiyar” ME 99-2, *úatı* “sert, güç, zor” NF 269-9, *úoriú* KE 27r1, *sası* “kötü koku” NF 39717, *süçi* “tatlı, hoş” ME 208-3, *tolu* “dolu” ME 176-7 ~ *dolu* ME 24-7, *örtülü* “örtülü, kapalı, gizlice” ME 149-1

1.1.3. -Ø: Ekin ve bağlantı ünlüsünün düştüğü, isimden isim yapma eki +*luú*’ın bu şekil üzerine geldiği örnekler de vardır: *tat-lığ* ME 143-7, NF 62-7, *sat-lúú* NF 22-1, *susa-lúú* “susamış(lık)” KE 247v9 ~ *suwsa-lúú* NF 367-12 (krş. *susağlık* “susamış(lık)” KE 102r4), *yıd-lığ* “kokulu” NF 64-6

1.1.4. -ñ: *tiriñ* “diri” KE 8r12

1.2. -ğa / -ge: *bilge* “bilge” HŞ 305, *ısrığa* “küpe” ME 79-7, *úsga* “kısa” KE 216v13, *úoltga* “istem” ME 24-1, *kölige* “gölge” ME 94-1, KE 55r16, NF 38-9 ~ *kölge* ME 188-7, KE 52v8, NF 318-5, *sipürtge* “süpürge” HŞ 1852

1.2.1. -úa: Ekin ön sesindeki -g’ın tonsuzlaştığı örneklerle rastlamaktayız: *ısrúúa* ME 82-1, *úsúúa* KE 65v20, NF 118-9, ME 133-4

1.3. -ğaú / -gek, -ğuú / -gük: *úaçgaú* “kaçak” KE 74r11, *orgaú* “orak” KE 56r21, *yapurğaú* “yaprak” NF 57/3

1.3.1. -úaú: *basúaú* “vali” (< *bas-ğauú*) HŞ 868, *úaçúaú* “kaçak” (< *úaç-ğauú*) KE104r16

1.3.2. -aú: *yapraú* NF 43/14, ME 43-3, KE 12r13 ~ *yafraú* KE 97r14

1.3.3. -uuú: *úazuú* (< *úaz-ğuuú*) “kazık” NF 165-9

1.4. -ğan / -gen: *açğan* “açan” NF 265-8, *adrılğan* “ayrılan” NF 91-7, *ayğan* “söyleyen, konuşan” HŞ 1861, NF 151-1, *aiğan* “akan” HŞ 1899, *alğan* “alan” NF 256-6, *baúğan* “bakan” NF 340-15, *birlegen* “Tanrı’nın birliğini kabul eden” NF 335-1, *çuíğan* “çıkan” NF 89-4, *çökürgen* “diz çöktüren” NF 40-16, *éndürgen* “indiren” NF 139-13, *ergen* “yetişkin” NF 347-13, “bekâr” ME 166-5, *ewürgen* “çeviren” NF 323-2, *istegen* “isteyen” NF 16-2, *úaldurğan* “kaldıran” NF 36-16, *úaziğan* “kazıyan” NF 297-9, *keygen* “giyen” NF 64-3, *kiçgen* “geçen” HŞ 4300, *kilgen* “gelen” HŞ 1186, *úonğan* “konan” NF 145-1, *úorúğan* “korkan” NF 102-16, *ouúğan* “okuyan” NF 7-15, *otlağan* “otlayan” NF340-16, *ögrengen* “öğrenen” HŞ 4317, *öltürgen* “öldüren” NF 73-2, *örtgen* “örten” NF 7-1, *saúlağan* “saklayan” NF 53-8, *satğan* “satan” NF 300-4, *sewgen* “seven” NF 183-2, *sıçğan* HŞ 1852, *sınğan* “kırılan” ME 192-3, *sözlegen* “söyleyen” NF 102-14, *sunğan* “sunan” NF 199-14, *tayağan* NF 35-16, *teşgen* “deşen” NF 303-14, *teggen* “değen” NF 30-1, *tegürgen* “ulaştırın” NF 168-12, *teşgen* “deşen, delen” NF 303-14, *titretgen* “titreyen” ME 1-1, *tökülgen* “dökülen” NF 310-13, *turğan* “duran” ME 64-8, *tuğurğan* “doğuran” NF 337-6, *turğan* “duran” NF 41-8, *uruşğan* “vuruşan, dövüşen” ME24-5, *uwtanğan* “utanın” NF 123-13, *uyğan* “uyan” NF 423-8, *uyuílağan* “uyuklayan” KE 190v11, *yandurğan* “yakan” NF 5-12, *yaratğan* “yaratan” HŞ 199, KE 5r21, *yarluúlağan* “bağışlayan” NF 116-2, *yédürgen* “yediren” KE 37v16, *yuíğan* “yıkan” NF 88-6, *yurtğan* “yurtıcı” NF 333-17, *yigrengen* “iğrenen” NF 62-12, *yoluúlağan* “rastlayan” KE 130v15, *yörügen* “yürüyen” ME 32-5, *yulğan* “kurtaran” KE 2r12, *yunğan* “yıkanan” NF 44-11

1.4.1. -úan: *yaratúan* “yaratan” KE 76r8, *çuíúan* “çıkan” NF 18-9

1.4.2. -an: *ağırlayan* KE 127r14, *sıçan* HŞ 3622

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -úu / -kü: *açğu* “açma” HŞ 130, *alğu* “alma, alış” HŞ 2901, “alacak, borç” ME 108-5, *arğu* “yorulmak, yorgunluk” NF 435-6, *atğu* “atma” HŞ 1526, *awlağu* “avlanma” HŞ 1382, *ayğu* “söyleyiş” HŞ 489, *banğu* “lokma” ME ~ *manğu* ME 141-1, *bargu* “varma, varış” NF 393-15, *birgü* “veriş” HŞ 2799, *ıçkü* “içecek, içki” ME 108-4, *keygü* “giyecek” ME 139-4, *úlgü* “yapma” HŞ 981, ME 86-6, *kilgü* “gelme, geliş” HŞ 4281, *körgü* “görüş” HŞ 2743, *úutulgu* “kurtulan, kurtulacak” HŞ 2247, *külgü* “eğlence” KE 161v21, *sağu* “ölçek” ME 93-2, KE 96v3, *sézingü* “şüpheli” ME 168-8, *sızgu* “kürdan” ME 183-6, *tatgu* “tatma” HŞ 4591, *tutgu* “tutuş” HŞ 4013, *turgu* ME 43-6, *tuşgu* “yolcu hediyesi” ME 78-8, *tuzgu* “yolcu hediyesi” ME 79-1, *urgu* “vurma, vuruş” ME 161-7, KE 15r14, *uruşgu* HŞ 1764, *ülgü* “ölçü, örnek” ME 135-4, *ülegü* “pay” MM 6b/16, *yargu* “mahkeme, yargı” ME 200-2, KE 23v21, *yığlağu* “ağlanacak, ağlayacak” KE 236r15, *yuíulgu* “yıkılacak” KE 248r14, *yigü* “yiyecek” HŞ 1947, *yégü* ME 31-6, *yoúalgu* “yok olunacak, tehlikeli” ME 31-3, *yulgu* “kurtarma” HŞ 145

1.6. -gın / -gin, -gün / -gün, -úun / -kin, -úun / -kün: *azgın* “yoldan çıkmış, azmış” NF 304-4, *bozğun* “bozucu” ME 22-5, *úaçğun*(+çı) “kaçak” NF 35-15, *ötgün* “gök gürlütüsü” ME230-2, *satgın* “satın” NF 22-1, ME 150-3, *sızğun*(+la-) “sızıntı” ME 19-3, *uçğun* “kıvılcım” HŞ 1850, NF 120-15 ~ *uçúun* NF 120-15, *úaçúun*(+çı) “kaçak” NF 52-3

1.7. -ğh / -gli: *bérigli* KE 58v17, *keligli* NF 212-16, *oiúuğh* MM 44-3 (Eckmann 1988a:

194), *uruğlı* HŞ 6r7 (Eckmann 1988a: 194), KE 78r20

1.8. -đma / -gme: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.9. -đuç / -güç, -úuç / -küç: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.10. -đuç / -güç, -đuci / -güci: *açđuçı* “açıcı” HŞ 3521, *alđuçı* “alıcı” HŞ 544, NF 382-13, *ayđuçı* “söyleyici” HŞ 489, *bilđuçı* “bilici” HŞ 2852, *içđuçı* “içici” HŞ 3558, NF 183-15, *úldđuçı* “yapan, kılan” NF 77-16, *istegüci* “isteyici, isteyen” NF 313-5, *kilđuçı* “gelici” HŞ 4281, *óuđuçı* “okuyan, okuyucu” ME 165-2, *orlağuçı* “müezzin” ME 89-5, *otalağuçı* “hekim” ME 233-1, *oynağuçı* NF 183-16, *óltürgüci* “öldürücü” HŞ 4540, *saúlađuçı* NF252-6, *satđuçı* “satıcı” NF 299-17, *sewđuçı* NF 308-13, *soyđuçı* “soyguncu” ME 151-5, *tapunđuçı* “tapınıcı” KE 19v6, *tatđuçı* “tadıcı” HŞ 4591, *tutđuçı* HŞ 2781, *urđuçı* HŞ 2094, *yarđuçı* “hüküm veren” KE 181v19, *yığlağuçı* “ağlayıcı, yas tutan” KE 224v18, *yığuçı* “yiyici” HŞ 1604 ~ *yegüci* NF 67-7, *yıgrengüci* “iğrenen” NF 308-13, *yongüci* “yontucu, marangoz” KE 38r5, *yuğuçı* “ykayıcı” KE 171v6, NF 130-8, *yupulağuçı* “hileci” NF 67-5

1.10.1. -uçı: *yonuçı* “marangoz” KE 163v9

1.10.2. -ici: *bërici* ME 31-6

D. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -đır- / -gır-, -đur- / -gür-: *azđur-* “azdırmak, yoldan çıkarmak” ME 63-4, NF 279-7 ~ *azđur-* ME 201-1, *belđur-* “belirmek, ortaya çıkmak” NF 16-16, *bitđur-* “bitirmek” HŞ 3767, 3932, KE 163r1, *dozđur-* “kışkırtmak” ME 102-3, *durđuz-* “kaldırmak” ME 17-6, *kirđur-* NF 280-11 ~ *kigür-* “sokmak” HŞ 1152, KE 215r19, NF 350-3, ME 88-5, *sızđur-* “sızdırmak” ME 45-4, *tegür-* “ulaştırmak” ME 9-7, *tirđur-* “diriltmek” HŞ 3932, KE 163r1, *turđur-* “durdurmak” KE 148v11, *tütđur-* “dalaştırmak, tutuşturmak” ME 77-7, *yatđur-* “yatırmak” NF 90-10, KE 220r2, *yazđur-* “müsadere etmek” ME 112-2, *yetđur-* “ulaştırmak” ME 26-2, NF 415-4

1.1.1. -úur- / -kür-: *yatúur-* “yatırmak” NF 9-9, KE 185r18, *yetkür-* “yetiştirmek” KE 90v2

1.1.2. -vür- (< -gür-): Ek başında -g>-v değişmesiyle ortaya çıkmıştır: *kivür-* “sokmak” HŞ 2992

1.2. -đuz- / -güz-: *arđuz-* “yormak” ME 64-3, *kirgüz-* “sokmak, girdirmek” KE 205v12, *körgüz-* “göstermek” HŞ 949, NF 54-9, KE 91r19, *olturđuz-* “oturttmak” NF 439-15, KE 85r19, *tirgüz-* “diriltmek” HŞ 3932, NF 438-5, KE 40r19, ~ *dirgüz-* ME 15-8, *turđuz-* “durdurmak” NF 147-5, KE 10v8, ~ *durđuz-* “kaldırmak” ME 17-6

1.2.1. -küz-: *körküz-* “göstermek” ME 54-6

1.2.2. -gez-: *körgez-* “göstermek” HŞ 2566, 3862, KE 123r6

1.3. -đar- / -ger-: *úurtđar-* “kurtarmak” KE 52r4, NF 217-12, (< *kurt-) ~ *úutđar-* NF 73-12, ME 220-5, *oyđar-* “uyandırmak” NF 293-10, ME 90-8

1.3.1. -úar-: *úutúar-* NF 73-12

1.3.2. -ar-: *úutar-* HŞ 470, ME 45-8 ~ *úurtar-* NF 223-16

* bk. Sir Gerard Clauson, EDPT, s. 649.

1.4. -ğın- / -gin-, -ğün-: Eski Türkçe döneminde de kullanılmış bir ektir: *tezigin-* “gezinmek, dolaşmak” NF 106-14, ME 47-3, KE 6v11, *uçğun-* “yitirmek” NF 365-7 ~ *ıçgın-* “bırakmak, terk etmek” NF 7-8, “kaçırmak” KE 243r1

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler (Zarf Fiil Ekleri):

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *ұлғalı* NF 188-3, *өлгeli* KE 163r7, *урғalı* KE 28v12, *yègeli* KE 129v7, *yorgalı* KE 88v16, *yugalı* KE 14v6

1.1.1. -alı: Ekin ön sesteki -ğ / -g ünsüzünün düştüğü bu şekline *Hüsrev ü Şirin*'de rastlıyoruz: *yat-alı* HŞ 3004

1.2. -ğınça / -ginçe: *atgınça* HŞ 333, *aygınça* HŞ 1914, *bargınça* NF 28-17, *başlağınça* HŞ 2398, *bilginçe* NF 34-1, *bişginçe* NF 28-11, *bolgınça* HŞ 1638, NF 72-11, *işitginçe* HŞ 801, *úanğınça* NF 267-6, *úarığınça* NF 260-1, *kelginçe* KE 16r18, NF 190-9 ~ *kilginçe* HŞ 2080, *ұлğınça* NF 403-16, *körginçe* HŞ 2060, NF 318-9, *ölginçe* NF 283-10, *tapgınça* HŞ 333, *tileginçe* “dileyince” NF 286-7, *yaruğınça* KE 61r21, *yumğınça* NF 429-2

1.2.1. -ğünça / -günçe: *açğünça* KE 53r7, *ölgünçe* NF 69-13, *yılgılğünça* KE 138v9, *yörüğünçe* KE 124r1

1.2.2. -úunça: *açúunça* KE 3v7

1.2.3. -gimçe, -gümçe: *kelgimçe* NF 414-13, *ölgümçe* NF176-17

1.2.4. -inçe: *kelinçe* KE 16r18

1.3. -ğaç / -geç: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir ek olup *Hüsrev ü Şirin*'de rastlıyoruz: *algaç* HŞ 869, *bolğaç* HŞ 1029, *işitgeç* HŞ 3781, *olturğaç* HŞ 1029, *öpgeç* HŞ 185, *sürtgeç* KE 105v21, *yitgeç* HŞ 3537

Kıpçak Türkçesi (XIV- XVI. yüzyıllar)

Bu bölümde Kıpçak Türkçesindeki yapım eklerini ve kullanıldıkları kelimeleri tespit etmek için Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun *Kıpçak Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 579, Ankara, 1994), Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* (Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348, Ankara, 1991) ve Prof. Dr. Recep Toparlı'nın *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003), adlı yayınlarından faydalandık. Eklerin geçtiği örneklerin yerlerini gösteren numaralar adı geçen yayınlarda olduğu gibidir.

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. +ğau / +gek, + úau / + kek: Ekin tonsuz ünsüzlü şekline örnek vardır: *erkek* KTS 75 ~ *irkek* KTS 114

1.2. +ğaç: *agaç* KTS 3, GT 315/11

1.2.1. +ğaş: Son sesteki ünsüzün süreklileştiği şekildir: *agaş* KTS 3

1.3. +ğü / +gü: *edgü* KTS 69 ~ *eygü* EH 27, KTS 78, GT 152/6 ~ *izgü* KTS 118, *úaraÆgü* GT 243/3, *közgü* “ayna” GT 341/13

1.3.1. **+gi:** *egi* “iyi” CC 121 ~ *eygi* CC 69, KTS 78, CC 62 ~ *igi* TZ 14a/9 ~ *iygi* KTS 117

1.3.2. **+i:** *eyi* “iyi” CC 62, 20 ~ *iyi* TZ

2. Son Seste:

2.1. **+lğ / +lig, +luğ / +lüğ:** Kıpçak Türkçesinde bu ekin durumunun karışık olduğu ve bu döneme ait dil bilgisi kitaplarında dahi birbiriyle çelişen ifadelerin olduğu bilinmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 31). Ancak bu dönem eserlerinde ekin *+lğ* ve *+luğ* şekillerine örnekler bulunmaktadır: *ağırlıg* “değerli” KTS 4, *úutluğ* GT 70/13, *málluğ* “zengin” EH 106, *Rümluğ* EH 106, *Şāmluğ* EH 106, *uluğ* “büyük, ulu” GT 70/9

2.1.1. **+lu / +lü:** *atlu* T 49 (26, 51, 55), CC 90, 16, EH 15, *barlu* “zengin” T 59 (26), CC 97, 26, EH 29, *bilgili* GT 317/9, *körklü* EH 80, GT 7/6, *úutlu* T 87 (27), CC 147, 7, 14, EH 68, BM 42, GT 161/3, *küçlü* T 96 (26), CC 122, 24, *Rümlu* -Türkm.- EH 106, *Şāmlu* -Türkm.- EH 106, *tatlu* EH 63, *türlü* GT 12/5, *ullu* “büyük, ulu” GT 275/5, *uslu* “akıllı” T 49 (25), TZ 24b/11, *yoúlu* “fakir” T 106 (26), EH 96, *yüklü* “gebe” GT 289/12

2.1.2. **+lı / +li:** *atlı* TZ 2b/11, GT 333/2, *bağlı* GT 153/13, *úuluúlu* “belli bir huyu olan” CC 98 12, 161, 31 vb., *kizli* “gizli” GT 221/5, *körümlü* “güzel, heybetli” CC 142, *körkli* “güzel” GT 13/11, *úutlı* GT 88/1, *küçli* TZ 68a/10, 12, KK 60, *mállı* “zengin” TZ 62b/10, KK 55, *Rümlü* KK 55, *Şāmlı* TZ 63a/5, KK 55, *tatlı* CC 60, 8, 141, 16 vb., TZ 13a/2, GT 341/1, *türlü* GT 76/8, *yamanlı* “günahkâr” CC 149, 5, *yüzli* GT 18/4

2.2. **+sıg / +sig:** Eski Türkçe döneminde isimden sıfat yapan bu ekin Kıpçak Türkçesinde *+sıy* ve *+sı* şekillerine rastlanmaktadır.

2.2.1. **+sıy:** *ağırsıy* “saygı” CC 61, 6

2.2.2. **+sı:** *avursı* “saygı” CC 61, 6

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. **+ğar- / +ger-, +úar- / +ker-:** *başúar-* “başarmak” KTS 25

1.1.1. **+ar-:** *başar-* EH (V10b/8), *suvar-* “sulamak” KTS 243

1.2. **+ğır- / +gir-, +úır- / +kir-:** *çağır-* “bağırarak, inlemek” GT 137/3 ~ *çaiúr-* “çağırarak, bağırarak” KTS 45, *úaiúr-* “genizden kanırığı çıkarıp tükürmek” KTS 124, *úçaiúr-* “hıçkırmak” KTS 143, *úığır-* “bağırarak, çağırarak” KTS 143

1.2.1. **+úur-:** *úçaiúur-* “bağırarak, çağırarak, seslenmek” KTS 143

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. **-ğ / -g:** *açığ* “acı” KTS 2, GT 130/7, *ağrığ* “ağrı” KTS 4, *bağ* “bağ” KTS 21, *bilig* “bilgi” KTS 31, GT 13/7, *bitig* “kitap” KTS 33, *boyağ* “boya” KTS35, *kiçig* “küçük” KTS 148, *ög* “akıl” KTS 209, *satuğ* “satis” KTS 228, *tapuğ* “huzur” GT 73/12

1.1.1. **-ú / -k:** *ağrıú* “ağrı, sızı” KTS 4, *bilik* KTS 31, *bitik* “kitap” KTS 33, *diltauú* “delil, sebep” EH 50, *satuuú* KTS 228

1.1.2. **-ò:** *ağrıò* “ağrı, sızı” CC 125, *satuo* KTS 228

1.1.3. -v: Kıpçak Türkçesinde görülen bu ses değişimini Ali Fehmi Karamanlıoğlu “Kıpçakçada ünlülerdeki yuvarlaklaşma olayı gibi ünsüzlerde de ğ ve g seslerinin v olması bu lehçenin başlıca özelliklerinden birini oluşturur. Hemen hemen bütün eserlerde görüldüğü gibi bu, pek yaygınlaşmış bir ses olayı olarak ortaya çıkmaktadır. v > y gelişmesi ise, bir ünsüz değişmesinden çok v sesinin çok hafiflemesi sonucunda bu sesin yerine iki ünlü arasına giren yardımcı ses y'nin ikame edilmesi olayı olabilir.” Cümleleriyle açıklamaktadır (1994: 16).

Örneklerden bazıları şunlardır: *bav* “bağ” KTS 25, *bitiv*, *bitiv* “yazı” CC 119, 21, 148, 10, *boşov* “kurtulma” CC 142, 2, *boyav* “boya” KTS 35

1.1.4. -ı / -i, -u / -ü: *açı* “acı” EH 9, TZ 13a/11, GT 57/2, *ağrı* “ağrı, acı” GT 252/8, *arı* “temiz, saf” GT 51/3, *aru* “temiz” T 47, *asu* “yarar” TZ 36a/12, *bili* “bilgi, bilim” EH 35, *biti* “kitap” EH 28, *issi* “sıcak” GT 75/6, *kiçi* “küçük” CC 68, ~ *kiççi* GT69/8, *úoruú* GT148/10, *úuru* “kuru” CC 106, 10 vb., *öli* GT 159/6 ~ *ölü* T 54 (26), GT 91/6, *satu* “satış, satım” TZ 83b/13, *tiri* “diri, canlı” GT 145/12

1.1.5. -Ø: *tir-lik* “hayat, canlılık” (< *tiriglik*) GT 158/13

1.2. -ğal / -ge: *úsğa* CC 120, EH 72, *bilge* KTS 31, *kölge* GT 296/10, *sipirge* “süpürge” KTS 237 ~ *süpürge* KTS 245, *sırğa* “küpe” KTS 235, *tutğa* “kılıcın sapı” KTS 285

1.2.1 -úa: *úsúa* KTS 145, GT 19/12, *ısırúa* “küpe” KTS 102, *tutúa* “kılıcın sapı” KTS 285

1.2.2. -òa: *úsòa* KTS 145

1.2.3. -a: *úsa* T 91

1.3. -ğau / -gek, -ğuu / -gük: *bezgek* “sert ateş” CC 62, *ısırğau* T 49 (18), *yunğui* “sabun” KTS 330

1.3.1. -úau: *úaçau* “kaçak” TZ 48a/2, *sıçau* TZ 48a/2

1.3.2. -au: *yaprau* GT202/6

1.4. -ğan / -gen: *açğan* “açan” CC 137, 22, *ağrığan* “ağrıyan” GT 201/5, *alınğan* “alınan” KK 51, *barğan* “varan” KK 61, *başlağan* GT 293/7, *bilgen* “bilen” CC 142, 19, GT 266/2, *birgen* “veren” GT 180/4, *birikgen* “biriken, toplanan” CC 140, 12, *bolğan* “olan” GT 72/9, *buyurğan* GT 294/1, *bükrülgen* “bükülen” GT 272/2, *çúarğan* “çıkararı GT 88/8, *ınanmağan* “inanmayan” CC 159, 5-6, *istegen* “isteyen” GT 280/6, *úalğan* “kalan” CC 75, *ketürgen* “getiren” GT 62/9, *úılğan* GT 5/3, *kisilgen* “kesilen” GT 189/1 *úudurğan* TZ 30b/11, *olturğan* “oturan” GT 120/9, *óltürgen* GT 228/12, *süpürgen* “süpüren” KTS 245, *sıçğan* KTS 233, *sıgınğan* GT 301/10, *sınağan* “sınayan” GT 266/2, *tögggen* “vuran, döven” GT 90/7, *urğan* “vuran” KK 51, *uyğan* GT 149/6, *üzgen* “koparan” GT 13/9, *yaratğan* “yaratan” EH 93, *yatğan* “yatan” KK 27,51, *yigen* “yiyen” GT 300/9

1.4.1. -úan / -ken: *aşúúan* “acele eden” GT 333/1, *atúan* GT 69/2, *aytúan* “söyleyen, konuşan” GT 110/8, *çekken* “çeken” GT 305/13, *çúúúan* TZ 46b/10, GT 267/10, *işitken* TZ 18b/7, GT 110/7, *keşken* “geçen” EH 14, *sıçúan* CC 108, KK 62, *tapúan* “bulan” GT289/2, *tikken* GT 154/4, *tutúan* GT 74/3, *tutuşúan* GT 87/11, *yaratúan* EH 119, KK 51, *yúúúan* GT 326/13, *yitken* GT 89/6

1.4.2. -an / -en: *bilinmeyen* CC 151, 6, *çúúan* BM 18, *ketüren* EH (V26a/18), *sıçan* KTS 233, *uyan* “bir şeye uyan” EH (V8b/6)

1.5. -ğı / -gi, -ğü / -gü, -úu / -kü: Bu ek, Kıpçak Türkçesinde “tamamen ünsüz uyumuna

uymuş gibidir.” (Karamanlıoğlu 1994: 38): *bilegü* “bileği” EH 109 ~ *bilegi* TZ 34a/5, *úaşağı* “kaşağı” T 91 (14), *úlgü* “ahlâk” TZ 14a/5, *sevgü* “sevgi” EH 54, *silgü* “silgi” TZ 34a/8, *yargü* “hüküm, emir” CC 48, GT 13/4, *bıçúu* “bıçak, bıçkı” KK 25, EH 109, TZ 49a/5, *keskü* TZ 34a/3

1.5.1. -ú / -ki: *bıçú* “bıçkı” GT 320/5 ~ *buçú* KTS 36, *bitki* T 60 (9), *keski* EH 82

1.5.2. -vü: *bilevü* “bileği taşı” KTS 31

1.6. -ğın / -gin, -ğun / -gün, -úın / -kin, -úun / -kün: *azğun(+luú)* GT 149/13, *tutğun* “esir” CC 144 ~ *tutúun* “esir” KTS 285, *tutúun* “cehennem” CC 130, 20

1.7. -ğlı / -gli: *örtügli* GT 217/11

1.8. -ğma / -gme: İncelediğimiz metinlerde bu ekin kullanıldığı örnek bulunmamaktadır.

1.9. -ğuç / -güç, -úuç / -küç: *açúuç* “anahtar” KTS 2, *ağınğuç* “merdiven” CC 101 *bıçúuç* “makas” T 60, KTS 30, *olturğuç* “oturacak yer” CC 89, *yülgüç* “ustura” CC 45, *tepküç* ~ *depküç* “mahmuz” EH 37, 47

1.9.1. -ğıç: *ağınğıç* “merdiven” KTS 3

1.9.2. -úuç: *açúuç* “anahtar” TZ 34a/10, *basúuç* “ayakkabı” TZ 34a/2, *bıçúuç* “makas” KTS 30, *yapúuç* “kapak”, örtü” CC 14, 12

1.10. -ğaç, / -geç, -úaç / -keç: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir ektir. İşlev bakımından *-ğuç / -güç* ekiyle aynıdır: *ağınğaç* “merdiven” T 50, *úsğaç* “kıskaç” EH 72 ~ *úsúaç* CC 84, *olturğaç* “oturacak yer” EH 21, *tepkç* “mahmuz” TZ 34a/2

1.11. -ğuç / -güç: *alğuç* “alıcı” CC 131, 7, *üzgüç* “yüzücü” GT 262/11

1.11.1. -ğıç / -giç: *alğıç* “alıcı, alan” GT 189/6, *çöplegiç* “fitneci” GT 325/4, *úlgıç* GT 5/1

1.11.2. -úuç: *atúuç* GT 338/7, *tutúuç* GT 344/6

1.11.3. -úıç: *atúıç* GT 210/2

1.11.4. -üç: *binüç* “binici” TZ 33a/10, *içüç* “içici” TZ 47b/1 *kelüç* “gelici, gelen” TZ 47b/1, *kütüç* “çoban, güdücü” TZ 16b/10

1.11.5. -ıç / -iç: *bozıç* “bozan” KTS 35, *kesiç* “kesici” CC 131, 37, *tikiç* “diken GT 156/10, *yazıç* KK 54

1.11.6. -çı / -çi: Türk dilinde fiillere eklenerek isim yapan bir *-çı* eki yoksa da ek başındaki ünsüzün ardından gelen ünlünün düşmesiyle bu şekil ortaya çıkmıştır: *oúuç* “okuyucu” TZ 80a/6, *tilençi* “dilenci” GT 182/3, *uruşçı* “vuran” GT 335/9

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğur- / -gür-: *úzğır-* İM 81a/6, *tirgir-* “diriltmek” KTG 65 ~ *tirgür-* EH 38, *turğır-* “durdurmak” İM 77a/3

1.1.1. -úır-, -kir-: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şekildir: *batúır-* “batırmak” KK 68, KTG 65, *yetkir-* “eriştirmek” KTG 65, TZ 38b/7

1.2. -ğuz- / -güz-: *körgüz-* “göstermek” CC 123, EH 80, TZ 6b/2, KK 68, GT 108/7,

olturğuz- “oturtmak” CC 141, KTG 66, *turğuz-* GT 126a/12, *ürğüz-* “nebat bitirmek” EH 16, KTG 66

1.2.1. -giz-: *sergiz-* “ehlfleştirmek” CC 160, 21, *tirgiz-* “diriltmek” GT 169b/6

1.3. -ğar- / -ger-, -úar- / -ker-: Eski Türkçe döneminde görülmeyen bu ekin Kıpçak Türkçesinde tonlu ve tonsuz şekilleri vardır: *azğar-* “azdırmak” GT 28/12, *úusúar-t-* “kısaltmak” İM 29a/1, *ötker-* “nüfuz ettirmek” TZ 55a/7

1.3.1. -ar-: *úurtar-* GT 326/11

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *kelgeli* CC 132, 2, *körgeli* GT 225/12, *yazğalı* KK 42

1.1.1. -úalı: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şeklidir: *yatúalı* KK 42

1.2. -ğınça / -ginçe: *barğınça* KK 42, *berginçe* TZ 60a/9, *bişginçe* GT 86/6, *bolğınça* GT 135/11, *diginçe* GT 124/13, *úalğınça* GT 12/10, *kelginçe* EH 151 ~ *kilginçe* GT 51/11, *kiterginçe* GT 233/12, *ölginçe* KK 42, *teprenginçe* GT 299/12, *tileginçe* GT 164/9, *toyğınça* GT 232/11, *yiginçe* GT 92/5, *yüriginçe* GT 171/5

1.2.1. -úınça / -kinçe: Ön sesteki ünsüzün tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmış şeklidir: *atúınça* GT 40/8, *itkinçe* GT 88/10, *yatúınça* KK 42

1.2.2. -ğünça / -günçe: İç sesteki ünlünün yuvarlaklaşmasıyla ortaya çıkmış şekildir: *kötrülgünçe* GT 336/12, *oturğünça* GT 267/10, *ölgünçe* GT 211/3, *toğurğünça* GT 291/3, *tökülgünçe* GT 66/13, *tüşgünçe* GT106/2, *yüğürgünçe* GT 6/13, *yürügünçe* GT 168/11

1.3. -ğaç / -geç: Harezmi Türkçesinde gördüğümüz bu ek, eklendiği fiile “-ınca” anlamını vermektedir: *alğaç* “alınca” CC 159, 7

“e-/i- yardımcı fiilinin zarf fiil şekli olan ve cevher fiilinin düşmesi ile eklenerek bir zarf fiil eki hâlini alan -ken’e TZ’de ‘hâl-i hâzır’ (şimdiki zaman) kipinde rastlanmaktadır. Ayrıca CC’de e- fiilinin -ğaç / -geç zarf fiil şekli olan “egeç” de yine bir birleşik zarf-fiil durumundadır” (Karamanlıoğlu 1994: 148)

1.3.1. -ğaş / -geş: *alğaş* TZ 65b/9, *kelgeş* TZ 65b/9, *turğaş* TZ 75a/12,

1.3.2. -úaş / -keş: *batúaş* KK 21, *yetişkeş* KK 21

A. F. Karamanlıoğlu “ş”li şekillerin eserlerin imlâ özelliğinden kaynaklandığı kanaatindedir (1994:145). Ancak ç >ş değişiminin günümüz Kıpçak lehçelerinde düzenli bir ses hadisesi olduğu bilinmektedir (Öner 1998: 15).

Çağatay Türkçesi (XV-XVII. yüzyıllar)

Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde /ğ/lı ve /g/li ekleri tespit etmek için Türkologlarca yayımlanmış metinlerin yanı sıra, János Eckmann’ın Günay Karaağaç tarafından Türkiye Türkçesine çevrilen *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmasından da yararlandık.

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. 1.1. +ğau / +gek, +úa / +kek: *irkek* Seng. 99 v. 27 (Clauson 1972: 224), *tozğau* “toz” Seng. 175 v 22 (Clauson 1972: 573)

1.2. +ğaç: *yığaç* BD 360, LT 700

1.3. +ğu / +gü: *iygü(+lük)* Dehn. 271b/7, *közgü* “ayna” GN 104a/8, LT 924, HHD 6K/10, *úaranğu* LT 2893

2. Son Seste:

2.1. +lğ / +lig, +luğ / +lüg: *altunluğ* LT 752, *atlığ* “ünlü” SS 203/155, *başlığ* “yaralı” B 20b/10, *bağlığ* “bağlı” ŞHD 160b/10, *bilgüluğ* “belli” ŞHD 180a/12, *úatúluğ* LT 582, *úaydalığ* “nereli?” Küll. R. 57b/10, *körklüg* ŞHD 148b/4, *türlüg* LT 433, ŞHD 7a/12, *tonlığ* HHD 7K/3, *uyatlığ* “utangaç” Seng. 92a/8, *yağlığ* “mendil” BŞ II 312/15, *yaÆlığ* “gibi” ŞHD 14a/10 *yürekliğ* LN 145b/4

2.1.1. +lu / +lü: *körkli* “güzel” ŞHD 17b/3, *türlü* ŞHD 57b/6, HHD K7/ 6, *yazúulu* “günahlı” HHD G/255

2.1.2. +h / +li: *bağlı* HHD 5K/36, *yaÆlı* HHD K14/7

2.1.3. +hú / +lik, +luú / +lük: İsimden isim yapma ekinin isimden sıfat yapma ekiyle karıştırılması bu dönem metinlerinde de görülen bir hadisedir: *bağluú* “bağlı” BD 311/1, *boyluuú* “boyulu” B 18a/13, *körklük* “güzel” BD 4/63, *saúalluuú* “sakallı” B 18a/3, *sözlük* “sözlü” B 15a/3

2.2. +sığ / +sig: Çağatay Türkçesinde ekin +sı şekli bulunmaktadır.

2.2.1. +sı: *ağırısı* “saygı” GN 76b/4, *artuuúı* “çok” Seng. 36b/27, *ayruúı* “farklı” Seng. 57b/4

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +úar- / +ker- : *başúar-* “başarmak” Mahb. 185/11, BD 160/2, *suğar-* “sulamak” ŞHD 132a/2

1.2. +ğır- / +gir-, +úır- / +kir-: *úuçúur-* “haykırmak” BD 89/5, LT 1934

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *açıtğ* “acı” Seng. 32b/5, *ağrığ* “ağrı” Seng. 43b/27, *aldağ* “hile” Seng. 50a/13, *arığ* “temiz” Seng. 37b/14, LT 1719, *asığ* “fayda, yarar” LT 59, *bilig* “bilgi” BD 132/13, *bitig* “yazılmış şey, yazı” BD 192/1, *buyruğ* “buyruk, emir” LT B21, *úatığ* “sert” LT 596, *úşlağ* “kışın geçirildiği yer” HHD G/821, *köyüğ* “yanmış nesne” Gn 72a/3, *ölüğ* “ölü” Seng. 43b/27, LT 1181, *sorağ* “soru” SS 129/94, *süçüğ* “tatlı” G Div. 109a/3, *süzüğ* “temiz” SS 128/63 *tapuğ* “hizmet, kat, huzur” HHD Mer/8, GN 61b/3, *tirig* “diri” Seng. 193/1, LT 330, *yarağ* “uygun” GN 78b/7, *yığ* “ağlama” Küll. R 193/22

1.1.1. -ú: *aruú* “temiz” ŞHD 171a/4, *bitik(+çi)* “yazı” Seng. 7a/17, *boyaú* “boya” Seng. 142b/14, *çüçük* “tatlı” BD 107/4, *úatú* “sert” B 15a/3, *úuluú* “tavır, davranış” GN 95b/10,

suluú “sulu” ŞHD 173a/12, *tapuú(+çı)* “hizmet(çi)” GN 72b/11

1.1.2. -Ø: *arı-luú* BD285/2, *busu* “pusu” Seng. 134a/10, *úatu* “sert, katı” BD 129/19

1.2. -ğa / -ge: *bilge* ŞHD 8b/11, LT 1052, *kölege* ŞHD 150a/11, *süpürge* Seng. 239a/1

1.2.1. -úa: *úsúa* “kısa” Seng. 297b/8, ŞHD 128a/7, BD 2/5

1.3. -ğaú/ -gek, -ğuú / -gük: *ayğaú* “konuşkan” Mahb. 170/15

1.3.1. -úaú: *batúaú* “bataklık, bataklık” Seng. 119b/16, *úaçuúú* “kaçak” H 12a/2

1.3.2. -aú: *yapraú* ŞHD 22a/4 ~ *yafraú* ŞHD 11b/2

1.4. -ğan / -gen: *ayılğan* BD 129/12, *ayrılğan* L. Div. 10/4, *barğan* BD 111/4, *birgen* ŞHD 119b/12, *bolğan* ŞHD 37a/7, *buyurğan* Küll. R. 208b/13, *çikmegen* BD 49/1, *istegen* BD 4/58, *iylegen* BD 412/1, *öltürgen* LT 204, *sınğan* LT 2698, *sivgen* L Div. 44, *ündegen* H 22b/11

1.4.1. -úan / -ken: *açğan* ŞHD 168b/3, *atúan* B 327b/13, *aytúan* BD 127/29, *bitken* ŞHD 22b/13, *çırmaşúan* “sarılan, dolaşan” BD 64/4, *itken* BD 570/1, *olturğan* Z 41b/4, *ötken* “geçen” BD 490, *tutúan* Mahb. 193/2

1.4.2. -an / -en: *bolan* HHD 4K/29, *kören* HHD G/80

1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -úu / -kü: Çağatay Türkçesinde ekin ünsüz uyumuna uygun kullanıldığı örnekler de rastlamaktayız: *alğu* “alış” Mahb. 198/15, *barğu* Sek. Div. 8b/9, *bilgü* “nişan, alâmet” ŞHD 30b/6, *barğu* Sek. Div. 8b/9, *ıçkü* “ıçki” Seng. 96b/21, *itkü* ŞHD 94a/3, *külgü* “gülme” ŞHD 145a/4, *yargü* “yargı, karar” Seng. 329a/25, *yığlağu* “ağlama isteği” FK 62a/1, *yigü(+lük)* BD 132/16

1.6. -ğın / -gin, -ğun / -gün, -úın / -kin, -úun / -kün: Meslek ve faaliyet bildirir: *azğun* “yoldan çıkmış” Seng. 39a/9, *çapğun* “akın, çapul” Seng. 204/9, *kiskin* “keskin” GN 77a/3, *úovğun* “koyalama, takip” Seng. 279a/19, *ötğün* “geçmiş, geçen, temren” Seng. 62a/16 ~ *ötkün* “delici, geçici” ŞHD 134a/6, *taşğun* “taşkın” Seng. 157a/10, *tutúun* “düşkün” ŞHD 139a/12, *uçğun* “kıvılcım” Seng. 65b/1, *yutğun* “girdap” Seng. 341/10

1.7. -ğlı / -gli: Ekin son sesindeki ünlünün yuvarlaklaştığı örnekler rastlamaktayız:

1.7.1. -ğlü / -glü: *úarışığlü* HHD 6K/3, *örtüglü* HHD G/242

1.8. -ğma / -gme: İncelediğimiz metinlerde örneği bulunmamaktadır.

1.9. -ğuç / -güç, -úuç / -küç: *çatlağuç* “sakız” Seng. 205a/8, *örgüç* “tarak” Seng. 71a/25, *sarağuç* “sarık” Seng. 230b/24, *süzgüç* “süzgeç” Seng. 243a/19, *titregüç* “başlık, sorguç” Mahb. 65/4, *yilpigüç* “yelpaze” Seng. 352/3, LT 2667

1.9.1. -ğıç: *talğıç* “dalğıç” Seng. 160b/19

1.10. -ğuçı / -güçi: *alğuçı* BD 555/2, LT 639, *birgüçi* BD 555/2, ŞHD 183a/4, *bolğuçı* ŞHD 175b/13, *çalğuçı* LT 639, *digüçi* “hikâyeci” SS 185/371, *úılğuçı* HHD Mer/4, *körgüçi* “gören” BD 4/157, *oıuğuçı* B349b/8, *oynağuçı* LT 2706, *sınğuçı* LT 261, *tigüçi* HHD G/28, *tirgüzgüçi* “diriltici” Ub. Ü 1b/5, *urğuçı* “vurucu, vuran” SS 13b/302, *yarguçı* ŞHD 175b/11

1.10.1. -úuçı / -küçi: *açúuçı* “açıcı” Z 236/3, *ıçküçi* ŞHD 160a/7, *işitküçi* BD 4/157, *satúuçı* “satıcı” Mahb.47/14, *itküçi* BD 4/157, LT 2846, *uruşúuçı* “vuruşucu” B İlm. 328/16, *yitküçi* LT 2846

1.10.2. -çi / -ci: *tilençi* Mahb. 56/12, *tilenci* HHD 7K/17

1.11. -ğur / -gür: Fiilden isim yapma işleviyle bu dönem metinlerinde kullanılmış olan

bir ektir: *çıkğur* “saldırı” Seng. 219b/8, *ötgür* “keskin” Seng. 62a/15, *tayğur* “kaygan” Seng. 167a/20, *toymağur* “doymayan” L Div. 38/4, *yüülğur* “harap, yıkılacak” Seng. 350b/26

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğır- / -gir-, -ğur- / -gür-: *azğur-* “azdırmak” Seng. 38b/15, HHD 2TC/3, *yatğur-* “yatırmak” NM 150/12 *yitğür-* HHD 1K/30

1.1.1. -kür-: *yitkür-* “yetiştirmek” ŞHD 105b/12

1.2. -ğuz- / -güz-: *kirgüz-* “sokmak” ŞT 123/14, *körgüz-* “göstermek” Mahb. 7/9, LT 20, *olturguz-* “oturtmak” H 57a/15, *tirgüz-* “diriltmek” Bayk. Div. 210/13, ŞHD 130b/1, *turguz-* “durdurmak” NM 180/1

1.2.1. -giz-: *tirgiz-* “diriltmek” ŞHD 29a/8

1.3. -ğar- / -ger-, -úar- / -ker-: *bütker-* “bitirmek” B. İlm. 206/4, *úutúar-* “kurtarmak” ŞHD 115a/1, *ötker-* “geçirmek” H 49a/5, ŞHD 118b/4, *toyğar-* “doyurmak” Seng. 187b/19, LT 202

1.4. -ğa-: *sayğa-* “para harcamak” Mahb. 85/8

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. -ğalı / -geli: *açılğalı* LT 2414, *alğalı* BD 46/5, *ayrılğalı* BD126/8, *barğalı* BD 110/6, *bolğalı* BD 36/5, ŞHD 75b/8, HHD 2K/9, *buzğalı* LT 2717, *úılğalı* LT 2414, *kilgeli* ŞHD 171b/3, *kirgeli* ŞHD 16a/10, *körgeli* HHD 2K/8, *köydürgeli* L Div. 93/5-6, *ölgeli* FK 66b/10, *örgengeli* Küll. S 746b/6, *sorğalı* LT 3106, *toyğarğalı* LT 202, *tüzgeli* LT 203

1.1.1. -úalı / -keli: *baúúalı* BD 88/4, *içkeli* Küll. R. 183b/5, *tapúalı* G Div. 121a/5, HHD 3TC/4

1.1.2. -alı / -eli: *bol-alı* HHD G/5, *sezeli* HHD G/1051

1.2. -ğınça / -ginçe: *bilginçe* ŞHD 187b/12

1.2.1. -ğunça / -günçe: *anlamağunça* BD 387/2, *aralağunça* B 65a/10, *ayrılmağunça* B 315a/2, *bilmegünçe* BD 4/45, *bolğunça* BD 123/4, LT 805, *úılğunça* B 68b/9, *kilgünçe* HHD G/233, *toyğunça* B 119b/12

1.2.2. -úunça / -künçe: *açkunça* BD 27/4, *atúunça* BD 490, *batúunça* B 60b/9, *içkünçe* BD110/1, *úatúunça* G. Div. 102a/1, *tüşkünçe* B 48a/12

1.3. -ğaç / -geç: *bolğaç* BD 4/93, *buzğaç* 2732, *kirgeç* LT 230, *körgeç* LT 609, *körküzgeç* LT 465, *sorğaç* BV 13a/15, *turğaç* HHD G/954

1.3.1. -úaç / -keç: *çúúúaç* LT 1865, *işitkeç* SS 49/128, LT 2852

Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XVI. yüzyıllar)

Batı Oğuzcasının yazı dili ile örneklerin verildiği bu dönem için Türkologlar tarafından çeşitli adlandırmalar (*Eski Türkiye Türkçesi*, *Eski Osmanlıca* gibi) yapılmışsa da bilim dünyasında en çok kabul gören terim *Eski Anadolu Türkçesi* olmuştur. Biz de bu genel

kabulden hareketle *Eski Anadolu Türkçesi* terimini kullanmayı yeğledik. Bu başlık altında önce Anadolu'da ardından Rumeli'de yaşayan Türk ve yabancı unsurlarca kullanılmaya başlayan tarihî yazı dilinde bünyesinde /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinden birini bulunduran yapım eklerinin durumu şöyledir:

A. İsimden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. +ğaú /+gek, +úaú /+kek:

1.1.1. +gek, +kek: *irgek* KEMŞ 325 ~ *irkek* SN 1319, MZT 61b/12, *erkek* (Feraiz 539, Gülsevin 2004: 154)

1.2. +ğaç: *agaç* KEMŞ 120, MZT 12b/10, GT 66b/10, SVTM

1.3. +ğu / +gü: Yalnızca +gü'lü şekline örnek bulunmaktadır: *gözgü* (HD Şiir. 70, Gülsevin 1997: 117)

1.3.1. +u / +ü: *eyü* KEMŞ 185, MZT 27a/6, GT 67a/6, *úaraņu* “karanlık” KEMŞ 178

2. Son Seste:

2.1. +lğ / +lig:

2.1.1. +lu/ +lü: Batı Türkçesinde son sesindeki -ğ ve -g'ler düşmüş ve ünlüsü genellikle yuvarlaklaşmıştır: *altunlu* GT 22b/9, *atlu* MZT 8b/7, *bağlu* MZT 8a/3, *bellü* KEMŞ 128, MZT 51a/5, KY 1538, *datlu* MZT 7a/11, *gizlü* KY 852, *görklü* KEMŞ 3, *uãlu* KEMŞ 59, MZT 28b/9, *yaşlu* KG 169a/7

2.1.2. +lı/ +li: *bucaılı* KEMŞ 88, *gözli* TET 28b/2, *güçli* KY 2003, *heybetli* KY 1387

2.2. +sıg: Ekin son sesinde bulunan tonlu /g/ ünsüzü daha önceki dönemlerde düşmüştür.

2.2.1. +sı : *ayruúsı* KY 602, GT 31b/5, TET 36a/13

B. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. +ğar- / +ger-, +úar- / +ker-: Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.1. -ar-: *başar-* HŞ 1442 (Timurtaş 1983: 430), *suvar-* ŞD 80-3, MZT 34b/10, KG 98b/5

1.2. +ğır- / +gir-, +úır- / +kir-: *çağır-* “bağırmaq” YTS 48, *úúır-* “bağırmaq, çağırmaq” YTS 136

C. Fiilden İsim ve Sıfat Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. -ğ / -g: *bağ* (Mec. Nez. 17, 1, Gülsevin 2004: 157), *ög* (MC. 52b/2, Gülsevin 2004: 157)

1.1.1. -u / -ü: *aru* “temiz” MZT 20b/9, *bilü* MZT 25b/7, *úouu* KY 1724, *ölü* GT 72a/1, *örtü* KEMŞ 252

- 1.1.2. -ı / -i:** *acı* HŞ 989, *diri* MZT 18a/5, *GT* 72a/1, *úarı* HŞ 1741, *úatı* GT 6a/12, TET 3b/3
- 1.2. -ğá / -ge:** *bilge* MZT 21b/1, *yorğa* DKK 274/12
- 1.2.1 -úa:** *dahúa* (Müslim 911 TTS) ~ *talúa* GT 17a/5
- 1.2.2: -a:** *úsa* (MC 82a/4, Gülsevin 1997: 137)
- 1.3. -ğáu / -gek, -ğúú / -gük:** Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.
- 1.3.1. -áu / -ek:** *bıçaú* HR 108, *úaçau* YZŞ 16-2, *direk* KEMŞ 41, MZT 3b/3, *úonaú* YZŞ 19-9, *tutaú* “dudak” MN 348-5
- 1.4. -ğan / -gen:** *acığan* Deş. 16-2 (TTS), *aldangan* Terceman 7-2 (TTS), *dalaşgan* Ruşeni 32 (TTS), *ergen* KG *gömülgen* MZT 50b/11, *yaratgan* SV ibt. 79
- 1.4.1. -an / -en:** *ağlayan* KY 1986, *bilen* ŞD 132-4, *dökilen* KY 398, *işiden* KY 92
- 1.5. -ğı / -gi, -ğu / -gü, -úu / -kü:** *bıçúu* GT 66b/11, *çalgu* FS 454, *úaygu* ŞD 117-2, *âağu* “sayı” TET 4b/3, *sevgü* MZT 60b/4, KY 281, *yiğü* MZT 21b/4, *yanúu* SN 97
- 1.5.2. -u:** *úayu* “kaygı” MZT 22a/14
- 1.6. -ğın / -gin, -ğun / -gün, -úın / -kin, -úun / -kün:** *argun* “yorulmuş” HŞ 1149, *düzgün* YZŞ 5-1, *úaçgun* “fırar” YZŞ 15-5, *tutgun* “tutsak” FS 284, *urgun* “yağma” HŞ 2291, *çapúun* DDK D. 280/1
- 1.7. -ğlı / -gli:** Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.
- 1.7.1. -ılı:** *úorúulu* (MC 24b.3, Gülsevin 1997: 135)
- 1.8. -ğma / -gme:** Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde örneği bulunmamaktadır.
- 1.9. -ğuç / -güç, -úuç / -küç:**
- 1.9.1. -ğuç:** Yalnızca *-ğuç*’lu şekline örnek bulabildik:*aldağuç* “aldatıcı” (Işk. 1537 Gülsevin 1997: 134), *çatlağuç* DK 105-7, *dalguç* (Enb. 631, Gülsevin 1997: 134)
- 1.10. -ğuçı / -güçi:** Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır.
- 1.10.1. -ucı / -üci:** *döküci* TET 118a/11, *dutucı* TET 100b/7
- 1.10.2. -ucu:** *urucu* GT 75a/2
- 1.10.3 -ıci / -ici:** *ahıcı* YZŞ 25-11, *dilenici* HŞ 1131, *görici* YZŞ 2-11, *úaçıcı* KY 241, *kesici* TET 118a/11 *úoparıcı* MZT 41a/4, *saticı* GT 36a/14, *turıcı* HŞ 2256, *yırtıcı* MZT 47b/10
- 1.11. -ğaç / -geç:** Kıpçak Türkçesinde gördüğümüz bu ekin ön seste bulunan /g/ ünsüzünü koruduğu bir örnek vardır: *yüzgeç* DDK 279/2
- 1.11.1. -aç:** *úsaç* (Işk. 5839, Gülsevin 1997: 134)

D. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1. Ön Seste:

1.1. **-ğır- / -gır-, -ğur- / -gür-:** *dirğür-* DK 31/13, *irğür-* KY 2092, *irgir-* KEMŞ 77, *turğur-* DK 237-12

1.1.1. **-ur- / -ür-:** *irür-* MZT 6b/9, *ùoyur-* TET 8b/2, *ùurur-* MZT 47b/1

1.2. **-ğuz- / -güz-:** Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde örneği bulunmamaktadır.

1.3. **-ğar- / -ger-, -úar- / -ker-:** Ön seste tonlu ya da tonsuz ünsüzlü şekillerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamaktadır. Ön sesteki ünsüzün düştüğü örnekler ise bulunmaktadır.

1.3.1. **-ar-:** *başar-* HŞ 2442, *suvar-* ŞD 80-3

E. Fiilden Zarf Yapan Ekler:

1. Ön Seste:

1.1. **-ğalı / -geli:** Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ek başındaki ünsüzün düşmesiyle *-alı / eli* şekilleriyle kullanılmıştır.

1.1.1. **-alı/ eli:** *ayrılalı* KY 1355, *olalı* (Işk. 3047, Gülsevin 2004: 149), *yiyele* (Tıb. Neb. 20b.5, Gülsevin 2004: 149)

1.2. **-ğınça / -ginçe:** Ek başındaki ünsüzün düşmesiyle *-ınca / -ince* şekilleriyle kullanılmıştır.

1.2.1. **-ınca / -ince:** *çúlmayınca* (MC 33b3, Gülsevin 1997: 126), *diyince* KY 716, *döñince* MZT 43b/12, *görince* KEMŞ 193, *olınca* (EMŞer. 5, Gülsevin 1997: 126), *urınca* MZT 54b/11, *varınca* KEMŞ 194

1.3. **-ğaç / -geç:** *digeç* Dede. 51 (TTS), *úılğaç* Fuzuli 84 (TTS), *olğaç* Fuzuli 95 (TTS)

Sonuç:

Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar /ğ/lı ve /g/li eklerin gelişimini incelediğimiz bu makalede vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Eski Türkçe döneminde ön seste ve son seste /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinden birini bulunduran eklerin tarihî seyri birbirinden farklıdır. Bazı ekler, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülürken bazıları henüz Orta Türkçe dönemindeyken değişime uğramışlardır.

1.1. Eski Türkçe döneminde isimden isim yapan *+ğu / +gü* eki, Harezm-Altınordu metinlerinde aslı şeklinin yanı sıra *+uu* ve *+u* şekilleriyle, Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise *+gi* ve *+i* şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde bir örnekte *+gü* olarak görülürken, çoğunlukla *+ü* şekli kullanılmıştır.

1.2. İsimden isim yapan *+lığ / +liğ, +lug / +lüğ* ekinde son seste bulunan tonlu /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesi ilk kez Harezm-Altınordu metinlerinde söz konusu olmuştur: *atlı* “atlı” HŞ 3744, *bağlı* “bağlı” HŞ 4427, *başlı* “yaralı” ME 143-3, *bezgeklü* “sıtmalı, ateşli” ME 1-1, *boyağlı* ME 188-5, *çaiülü* “ölçülü” ME 75-7 vd.

1.3. İsimden sıfat yapan *+sığ / +sig* eki Harezm-Altınordu metinlerinde *+sı*, Kıpçak

Türkçesi metinlerinde +sıy ve +sı, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise +sı şeklindedir

1.4. İsimden fiil yapan +ğar- / +ger- ekinin ön sesinde bulunan /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkan +ar- şekline Harezmi-Altınordu metinlerinde ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlamaktayız. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülmektedir.

1.5. Fiilden isim yapan -ğ / -g eki Harezmi-Altınordu metinlerinde dört gelişme (-ú; -ı / -i, -u / -ü; -Ø; -ŋ), Kıpçak Türkçesi metinlerinde beş gelişme (-ú / -k; -ò; -v; -ı / -i, -u / -ü; -Ø), Çağatay Türkçesinde iki gelişme (-ú; -Ø) göstermiştir.

1.6. Fiilden isim yapan -ğa / -ge eki Harezmi-Altınordu metinlerinde -úa şeklinde tonsuz ünsüzlü, Kıpçak Türkçesi metinlerinde -úa, - òa, -a olmak üzere üç şekilli kullanılmıştır.

1.7. Fiilden isim ve sıfat yapan -ğau / -gek, -ğui / -gük ekinin Harezmi-Altınordu -úau, -ai, -uu şekilleri de kullanılmışken Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde -úau ve -au şekilleri, Eski Anadolu Türkçesinde -au / -ek şekilleri kullanılmıştır.

1.8. Fiilden isim ve sıfat yapan -ğan / -gen ekinin iki farklı şeklinin Harezmi-Altınordu metinleri ile Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülmektedir: -úan / -ken, -an / -en. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi metinleri için de geçerlidir.

1.9. Fiilden isim yapan -ğı / -gi, -ğu / -gü, -úu / -kü ekinin -ú / -ki ve -vü şekilleri Kıpçak Türkçesinde ortaya çıkmıştır. -u şekli Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkmıştır.

1.10. Eski Türkçede fiilden sıfat yapan -ğlı / -gli ekinin Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde -ğlu / -glü şeklinde kullanıldığı görülürken Eski Anadolu Türkçesinde ise -ilu şeklinin bulunması dikkat çekicidir.

1.11. Fiilden isim yapan -ğuç / -güç, -úuç / -küç ekinin -ğıç ve -úuç şekillerine Kıpçak Türkçesinde, -ğıç şekline ise Çağatay Türkçesinde rastlamaktayız.

1.12. Fiilden isim ve sıfat yapan -ğuci / -güci ekinin -ğuci / -güci'nin yanı sıra -uçı ve -ici şeklinde ilk kez kullanıldığı metinler Harezmi-Altınordu metinleridir. Aynı eki Kıpçak Türkçesi metinlerinde altı farklı şekliyle, Çağatay Türkçesinde -úuçı / -küci ve -çi / -ci biçimleriyle görmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesinde ise, uci / -üci, -ucu ve -ıcı / -ici biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

1.13. Fiilden fiil yapan -ğır- / -gir- , -ğur- / -gür- ekinin Harezmi-Altınordu metinlerinde -úur- / -kür- ve -vür-, Kıpçak Türkçesi metinlerinde -úur-, -kir-; Çağatay Türkçesinde -kür-; Eski Anadolu Türkçesinde ise -ğur- / -gür- ve -ur- / -ür- biçimlerine rastlanmaktadır.

1.14. Eski Türkçe döneminde fiilden fiil yapma işleviyle görülen bir ek olan -ğüz- / -güz- 'ün Harezmi-Altınordu metinlerinde -küz- ve -gez-, Kıpçak Türkçesinde ise -giz- şekli ortaya çıkmıştır. -giz- biçimi Çağatay Türkçesinde de kullanılmıştır.

1.15. Eski Türkçede zarf fiil eki olarak kullanılan -ğalı / -geli'nin ön sesindeki tonlu ünsüzün düşmesi de ilk kez Harezmi-Altınordu metinlerinde görülen bir ses hadisesidir. -úalı / -keli şekilleri ise, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise ekin -alı / -eli şekli kullanılmıştır.

1.16. Bir başka zarf fiil eki olan -ğınça / -ginçe'nin Harezmi-Altınordu metinlerinde dört ayrı şekilde geliştiği görülmüştür: ğınça / -günçe; -úunça; -gimçe, -gümçe; -inçe. Kıpçak Türkçesi metinlerinde -úunça / -kinçe, -ğınça / -günçe biçimlerine, Çağatay Türkçesinde -

ğunça / -günçe ve *-úunça / -künçe* biçimleri bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise *-ınca / -ince* şekli kullanılmıştır.

1.17. Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma eki olarak kullanılan *+ğır- / +gir-*, *+úur- / +kir-* ekinin *+úur-* şekli Kıpçak Türkçesinde kullanılmıştır.

2. Eski Türkçe döneminde bulunmayan bazı /ğ/lı ve /g/li ekler, sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.

2.1. Eski Türkçe döneminde isimden fiil yapma işleviyle görülmeyen bir ek olan *+ga / +ge-*, Harezmi-Altınordu metinlerinde isimden fiil yapmak için kullanılmıştır: *çulga-n-* “örtünmek, bürünmek” ME 137-8, NF167-6, *terge-* “terletmek” ME 76-1

2.2. Fiilden fiil yapan *-ğar- / -ger-* ile *ğın- / -gin-* ve, *-ğun-* ekleri Harezmi-Altınordu metinlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

2.3. Eski Türkçe döneminde bulunmayan *-ga-* fiilden fiil yapma ekine Çağatay Türkçesinde rastlamaktayız.

2.4. Fiilden isim yapma işleviyle Kıpçak Türkçesinde kullanıma giren *-ğaç / -geç* ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *-geç* şeklinin yanında *-aç* şekli de kullanılmıştır.

2.5. Eski Türkçe döneminde görülmeyen bir zarf fiil eki olan *-ğaç / -geç*, ilk kez Harezmi-Altınordu metinlerinde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise, *-ğaç / -geç*'in yanı sıra *-ğaş / -geş* ve *-úaş / -keş* biçimleri kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi metinlerinde *-ğaç / -geç*'in yanı sıra *-úaç / -keç* biçimleri de bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde de *-ğaç / -geç* şeklinin kullanıldığı örneklerle rastlamak mümkündür.

3. Eski Türkçe döneminde isimden sıfat yapmak için kullanılan *+lığ / +lig*, *+luğ / +lüg* ekinin Çağatay Türkçesinde isimden isim yapan *+lıú / +lik*, *+luú / +lük* eki ile karıştırılarak isimden sıfat yapmak için kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar:

I. Eski Türkçe

BK: Bilge Kagan Yazıtı

DLT: *Divānu Luğātī-t-Türk*

IB: *Irk Bitig*

KB: *Kutadgu Bilig*

KÇ: Küli Çor (İhe-Hüşötü)

K.-Hovu: Kejeelig-Hovu Yazıtı

KT: Kül Tigin Yazıtı

MÇ: Moyun Çor (Şine Usu) Yazıtı

O: Ongin Yazıtı

T: Tunyukuk Yazıtı

II. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi

HŞ: *Öüsrev ü Şirin*

KE: *Úıāāü'l-Enbiyā*

ME: *Mu'addimetü 'l-Edeb*

MM: *Mu'inü 'l-Mürid*

MN: *Mi'râc-nâme*

III. Kıpçak Türkçesi

BM: *Kitābu Bulğati 'l-Müştāü fi Luğati 't-Türk ve 'l-Üşçau*

CC: *Codex Cumanicus*

EH: *Kitābü 'l-İdrāk li-Lisāni 'l-Etrāk*

GT: *Gülistān Tercümesi*

İM: *İrşādü 'l-Mülük ve 's-Selāüin*

KK: *El- Üvāninü 'l-Külliye li-Øabti 'l-Luğati 't-Türkiyye*

KTG: Ali Fehmi Karamanhoğlu, *Kıpçak Türkçesi Üzerine Bir Gramer Denemesi*, Edebiyat Fakültesi Kitaplığı, Dr. THT., 1

KTS: Prof. Dr. Recep Toparlı'nın *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara, 2003

T: *Kitāb-ı Mecmū'u Tercümān-ı Türki ve 'Acemî ve Mogali*

TZ: *Et-Tuhfetü 'z- Zekiyye fi 'l-Luğati 't-Türkiyye*

IV. Çağatay Türkçesi

B: Beveridge, *Babür-nâme*

B İlm.: Ilminskiy, *Bābü-r-nâme*

Bayk. Div.: *Divān-ı Sulūān Öüseyñ Mirzā Bayúara*

BD: *Babür Divānı*

GN: Luüfi, *Gül ü Nevrüz*

HH: *Hārezmi Hāfiz 'ın Divānı*

Küll. R.: Nevā'î, *Külliyyāt*, (Revan)

Küll. S.: Nevā'î, *Külliyyāt*, (Süleymaniye)

LN: Öocendi, *Leüāfet-nâme*

LT: *Lisānü 'ü-Üayr*

Mahz.: Öaydar Öarezmi, *Maözenü 'l-Esrār*

Mahb.: Nevā'î, *Maöbübü 'l-Üulüb*

NM: Nevā'î, *Nesā'imü 'l-Maöabbe*

SS: Nevā'î, *Seb'a-i Seyyāre*

Seng.: Nevā'î, *Senglaö*

ŞHD: *Şiban Han Divānı*

ŞT: *Şecere-i Türki*

V. Eski Anadolu Türkçesi

DK: *Dede Korkut Kitabı*

ÇNG: Aómed-i Dā'î, *Çeng-nâme*

GT: Maómüd bin Úāēi-i Manyas, *Gülistān Tercümesi*

HR: Şeyyò, *Òar-nāme*
HŞ: Şeyyò, *Ôüsrev ü Şirin*
KEMŞ: *Kitābu Evvāfi Mesācidi 'ş-Şerife*
KG: *Kitāb-ı Ğunya*
KY: Erzurumlu Darîr, *Úisāa-i Yūsuf*
MZT: āadru'd-din Şeyyòğlu, *Marzubān-nāme Tercümesi*
ŞD: *Şeyyò Divānı*
TET: Ebu'l-Leyâ Semerúandi, *Teðkiretü'l-Evliyâ Tercümesi*
YTS: Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*
YZŞ: Şeyyād Óamza, *Yūsuf u Züleyvâ*

Kaynaklar:

- Akar, Ali (2004), “-ĞAn Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20- 26 Eylül 2004*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/I
- Akkuş, Muzaffer (995), *Kitāb-ı Ğunya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 592
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: TKAE Yayınları: 47
- Arat, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458
- Ata, Aysu (1997a), *Úiāāü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1
- Ata, Aysu (1997b), *Úiāāü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2
- Ata, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518
- Ata, Aysu (2002), *Harezm-Altınordu Türkçesi*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36
- Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, 3. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 528
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi
- Canpolat, Mustafa (1995), *Lisānü'ü-Úayr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 626
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press
- Eckmann, János (1988a), “Harezm Türkçesi”, (çev. Mehmet Akalın), 2. baskı, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73, s. 173-210
- Eckmann, János (1988b), “Çağatayca”, (çev. Mehmet Akalın), 2. baskı, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73, s. 211-245
- Eckmann, János (1988c), *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3412
- Eraslan, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2731
- Ercilasun, Ahmet B. (1995), “Kâşgarlı Mahmud'da -SĀ- / SĒ- Eki”, *TD*, 521: 449-455
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, Vol. I-II, Otto Harassowitz, Wiesbaden.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara
- Ergin, Muharrem (1980), *Türk Dil Bilgisi*, 5. baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Ersoylu, Halil (2001), *Lokmanî Dede, Menâkıb-ı Mevlânâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 783
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu

Yayınları: 532

Gülsevin, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 673

Gülsevin, Gürer -Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi

Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348

Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638

Hacıeminoğlu, Necmettin (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yayınları: 573

Karahan, Leylâ (1994), *Erzurumlu Darîr Kısası-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 564

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi'l-Türki)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 544

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 579

Karasooy, Yakup (1998), *Şiban Han Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 614

Koç, Nurettin (2002), *İslamıktan Önce Türk Dili ve Edebiyatı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Korkmaz, Zeynep (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 629

Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827

Mansuroğlu, Mecdet (1988), "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları: 73; s. 133-171

Mazıoğlu, Hasibe (1974), *Ahmed Fakih, Kitâbu Ev-âfi Mesâcidi's-Şerife*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 399

Olca, Selâhattin (1965), *Ebu'l-Leyx Semer"andÜ Tewkiretü'l-Evliyâ Tercümesi İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları: 162

Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 703

Özkan, Mustafa (1993), *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 562

Özyetgin, A. Melek (2001), *Eby' Öayyân, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*, Ankara: Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3

Räsänen, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki

Sağol, Gülден (2002), "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler", *Türkler*, C. V, Ankara, s. 804-813

Şahin, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları

Türk Dil Kurumu (1972), *Dîvânı Lugâti'l-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 368

Tekin, Talat (1989), "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem*, C. V, S. 3, Ankara, s. 141-168

Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı-Simurg

Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9

Timurtaş, Faruk K. (1981), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul:

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2157

Timurtaş, Faruk K. (1983), *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları III, Osmanlı Türkçesi Grameri, Eski Yazı ve İmlâ Arapça-Farsça- Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2258

Toparlı, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve s-Selâtin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 555

- Toparlı, Recep (1998), *Hârezmlî Hâfîz'in Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 696
- Toparlı, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 835
- Türk Dil Kurumu (1972), *Dîvânü Lugâti'l-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 368
- Yüce, Nuri (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 535
- Yüce, Nuri (2002), "Hârizm Türkçesi", *Türkler*, C. V, Ankara, s. 793-803
- Yücel, Bilâl (1995), *Bâbü'r Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 81

Özet:

Eski Türkçe döneminde görülen eklerde ön ve art damak /g/ ünsüzlerinin Batı Türkçesindeki seyri bir hayli dikkat çekicidir. Bu konu, Türk dili araştırmacılarının dikkatini çekmiş, ancak bünyesinde bu ünsüzleri bulunduran ekler üzerinde yapılan araştırmalarda çok genel bilgiler verilmiştir. Biz, bu makalede, bünyesinde art ve ön damak /g/ ünsüzlerini bulunduran yapım eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanan bir dönem içindeki durumlarını, bir başka deyişle tarihsel seyrini ele alarak bugüne kadar dikkatlerden kaçmış olan bazı özel durumlara da değineceğiz.

Makalemizde, isimden ya da fiilden türetme işlevleri de dikkate alınarak, ön seste veya son seste art damak ya da ön damak /g/ ünsüzlerinden birini bulunduran yapım eklerine bütün tarihsel Türk yazı dillerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, şekil bilgisi, tarihî şekil bilgisi, ses bilgisi, tarihî ses bilgisi.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION AFFIXES WHICH INCLUDE PREPALATAL AND POSTPALATAL "G" FROM OLD TURKISH TO OLD ANATOLIAN TURKISH

Abstract:

The progress of fore palate and rear palate consonants /g/ used in Old Turkish period within Modern Turkish have attracted attention of Turkish Language researchers. But only general outline of rules were mentioned about them. In this article some specific cases of fore palate and rear palate consonants "g" which have been out of consideration of researchers are mentioned and their historical development throughout Old Turkish and Old Anatolian Turkish.

Examples of construction affixes which include fore palate and rear palate consonants have been given from all historical written language of Turkish considering its functions of derivation from nouns or verbs.

Key words: Old Turkish, Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish, morphology, historical morphology, phonology, historical phonology.